

SUUDİ ARABİSTAN EDEBİYATINDA ÖNCÜ ROMANLAR VE YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Davut ORHAN

yaz
yayınları

SUUDİ ARABİSTAN EDEBİYATINDA ÖNCÜ ROMANLAR VE YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Davut ORHAN

yaz
yayınları

2023

**SUUDİ ARABİSTAN EDEBİYATINDA
ÖNCÜ ROMANLAR VE YAZARLAR**

Yazar: Dr. Öğr. Üyesi Davut ORHAN

ORCID NO: 0000-0002-9826-6207

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6524-68-2

Aralık 2023 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

Davut ORHAN

1983'te Adana'da doğdu. İlköğrenimini bitirmesinin ardından yurtiçinde beş yıl yurtdışında da iki yıl Arap Dili ve Belagati ile İslâmî İlimleri özel olarak okudu. Üniversite tahsilini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yaptı. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Midyat Yöresel Arapçasında (Muhallemi) Anlatılar ve Özellikleri* adlı teziyle Yüksek lisansını, 2019 yılında da Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı'nda *Yirminci Yüzyılda Suudi Arabistan'da Romancılık* başlıklı doktora tezini tamamladı. 2013'te Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Bölümüne Araştırma Görevlisi, 2017 yılından itibaren de aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak atandı. 2023'ten itibaren de öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Hali hazırda İlahiyat Fakültesi ve Yabancı Diller Yüksekokulu'nda alanına yönelik dersleri yürütmektedir. Çeşitli dergilerde yayımlanmış birçok bilimsel makalesi bulunan Orhan evli ve üç çocuk babasıdır.

*Dünyanın kör sağır ve dilsiz olduğu bir zamanda
Zulme Yenilmeyen, Onurlu Yaşayan Her İnsana...
Günümüz İnsanına Hür Olmayı Bilfiil Öğreten
İzzet ehli Gazze'ye...
Bu Uğurda Şehit Düşen Bebeklere... Çocuklara...
Kadınlara... Tüm Filistin'e...*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1. SUUD EDEBİYATININ ÖNCÜ ROMANLARI.....	9
1.1. ABDULKUDDÛS EL-ENSÂRÎ (1906-1983)	15
<i>Tev'emân</i> (1930)	22
<i>Merhemu't-tenâsî fî saydeliyeti'l-âmâl</i> (1932)	27
<i>Âsâru'l-Medîneti'l-münevvere</i> (1934).....	28
<i>Islâhât fî luğati'l-kitabe ve'l-edeb</i> (1933).....	29
<i>Târîhu medineti Cudde</i> (1963)	29
<i>Târîhu Ayni-l-azîziye bi Cudde ve lemehât an mesâdiri'l-miyâh fî'l-memleketi'l-Arabiyyeti's Suûdiyye</i> (1969) ..	30
<i>Muhâdarât İs'âf</i> (1942)	30
<i>Beyne't-târîh ve'l-âsâr</i> (1970)	30
<i>Bunâtu'l-ilm fî'l-Hicâzi'l-hadîs</i> (1946)	31
<i>Ensâriyât</i> (1964)	31
<i>el-Melik Abdulazîz fî mir'âti's-şî'r</i> (1974).....	31
<i>et-Tahkîkâtu'l-mu'edde bî hatmiyeti dammi cîm'i Cudde</i> (1965).	31
<i>Benû Suleym</i> (1971)	31
<i>et-Târîhu'l-mufassal li'l-kâbeti'l-müşerreffe kable'l-İslâm</i> (1983)	32
<i>Tahkîk emkine fî'l-Hicâz ve Tihâme</i> (1959).....	32

<i>Arbaâ eyyâm meâ şâiri'l-Arab Abdilmuhsin el-Kâzımî</i> (1968)	32
<i>el-Kitâbu'l-fiddî li mecelleti'l-Menhel</i> (1960)	32
<i>Meâ ibn Cubeyr fî rihletih</i> (1977)	32
<i>Rihle fî kitâb mine't-turâs</i> (1978).....	32
<i>Târîku'l-hicreti'n-nebeviyye</i> (1978).....	33
<i>Rihletu'l-Bâhâ</i> (1980).....	33
<i>Tâif târihen ve hadara ve mesâdiru's-serâ</i> (1978)	33
<i>es-Siyâm ve tefâsîru'l-ahkâm</i> (1971)	33
1.2. MUHAMMED NÛR EL-CEVHERÎ (1919-1998) ..	35
<i>el-İntikâmu't-tab'î</i> (1935).....	36
1.3. AHMED ES-SİBÂÎ (1905-1984)	41
<i>Fikrâ</i> (1948)	44
<i>Felsefetu'l-cin</i> (1949)	46
<i>Mutavvifûn ve huccâc</i> (1953).....	46
<i>Ebû Zâmil/Eyyâmî</i> (1954)	46
<i>Yevmiyyât mecnun</i> (1958)	47
<i>Hâletî Kedercân</i> (1967)	47
<i>Sullemu'l-kıraâtî'l-Arabiyye</i> (1951).....	47
<i>Târîhu Mekke</i> (1953-1958)	47
<i>De'uvnâ nemşî</i> (?).....	48
<i>Kâle ve kultu</i> (1981).....	48
<i>el-Mürşid ila'l-hac ve'z-ziyara</i> (?)	48
<i>Subâiyyât</i> (1982)	48

1.4. MUHAMMED ALİ MAĞRİBÎ (1914-1996).....	49
<i>el-Bâ's</i> (1948).....	50
<i>Hebbât min ankûd</i> (1968).....	52
<i>Melâmîhu'l-hayâti'l-ictimâiyye fi'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' aşer</i> (1982).....	53
<i>Âlâmu'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' aşer</i> (1984-1990).	53
1.5. SÂLİH SELÂM (?-?)	55
1.6. MUHAMMED UMAR TEVFİK (1918-1994)	57
<i>ez-Zevcetu ve's-sadîk</i> (1950).....	58
<i>Tahâ Huseyn ve'ş-Şeyhân</i> (1981)	58
<i>Min zikrayât musâfir</i> (1980-1986)	59
<i>Hikâyât</i> (2004)	59
1.7. ABDUSSELÂM HÂŞİM HÂFİZ (1929-1995).....	61
<i>Semrâu'l-Hicâziyye</i> (1955).....	62
<i>Tilmîzetî</i> (1968)	63
<i>Abîru'ş-şark</i> (1977).....	63
<i>El-'Azrau's-secîne</i> (1955).....	63
<i>El-Âmâlu'ş-şiriyye'l-kâmile</i> (1984).....	63
<i>El-Îmâm ibn Teymiyye</i> (1963).....	63
<i>El-Medînetu'l-münevvere fi't-târîh</i> (1962)..	63
<i>Er-Râfi'i ve Mey</i> (1964).....	63
<i>Mezbehu'l-eşvâk</i> (1952).	63
<i>Râhibu'l-fikr</i> (1955).....	63
<i>Savârih dıddi'z-zulm ve'l-isti'mâr</i> (1957).....	64

<i>Sevratu'l-cezîra/Âl Suûd ve'l-asru'-z-zehebî (1954)....</i>	64
<i>Sîretu nebiyyi'l-hudâ ve'r-rahme (1982).</i>	64
<i>Uğniyâtu'd-dem ve's-selâm (1970).</i>	64
<i>Vahyu'l-hâcira (1958).</i>	64
1.8. MUHAMMED SAÏD DEFTERDÂR (1904-1972)..	65
<i>Târîhu'l-edebi'l-Arabî (1955).....</i>	68
1.9. MAHMÛD ÎSÂ EL-MEŞHEDÎ (1936-1990)	69
<i>İbtisâm (1957)</i>	70
1.10. AHMED RIDÂ HÛHÛ (1910-1956)	71
<i>Gâdetu Ummi'l-Kurâ (1947)</i>	75
<i>Mea himâr Hekîm (1953)</i>	77
<i>Sahibetu'l-vahy (1954)</i>	77
1.11. HÂMÎD DEMENHÛRÎ (1921-1965)	79
<i>Semenu't-tadhiye (1959)</i>	82
<i>Ve merrati'l-eyyâm (1963).....</i>	85
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	91
DİZİN	99

ÖN SÖZ

Asya ile Afrika arasında yer alan Şibhü Cezîreti'l-Arab (Arap yarımadası) İslâm'ın doğuşundan önce edebiyata verdiği önem ile dikkatleri çekmiştir. İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in nüzulüyle birlikte ise edebî alandaki birikim farklı bir boyuta evrilip, gelişerek yoluna devam etmiştir. Doğuşundan henüz bir asır geçmeden İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayılması ve Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilme çabaları Arap edebiyatının sözlü olarak kuşaktan kuşağa intikal eden zengin edebiyatının derlenerek yazıya geçirilmesini sağlamıştır. Böylece çeşitli yönlerden bölge tarihine ışık tutan edebî ürünlerin unutulmasının önüne geçilmiş ve sağlıklı bir şekilde sonraki kuşaklara ulaşmasının önü açılmıştır. Ayrıca zengin edebî birikimin kısa bir süre içinde Arap olmayan halkların ilgi odağı haline gelmesinin de zemini oluşmuştur.

Binaenaleyh söz konusu hareketliliğe sahne olan Arap yarımadası hem İslâm tarihi hem de Arap edebiyatı açısından büyük bir önemi haiz olmuştur. Bölgenin tarihine, sosyo-kültürel yönüne ışık tutan yüzlerce çalışma yapılmış, üretilen sözlü ve yazılı edebiyatın gün yüzüne çıkarılmasına çalışılmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise tüm dünyada olduğu gibi Arap dünyasında da siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel yönden ciddi bir değişim yaşanmıştır. Edebiyata da çeşitli şekillerde yansıyan bu değişim neticesinde modern Arap edebiyatı olarak nitelendirilen yeni bir evreye geçilmiştir. Yeni koşullar asırlar boyunca süregelen klasik Arap edebiyatında hem şekil hem de içerik bakımından bir esnekliği gerektirmiştir. Arap edebiyatında en önemli edebî tür olan şiirin yanı sıra nesirde yeni formlar doğmuş ve muhteva çeşitlenmiştir.

Edebiyat tarihçileri Mısır ve Lübnan gibi modern Arap edebiyatının ilk nüvelerinin görüldüğü ülkeleri detaylı bir şekilde ele almalarına rağmen maalesef klasik Arap edebiyatının beşgi sayılan Arap yarımadasındaki ülkeleri sınırlı ve yüzeysel bir şekilde ele aldıkları görülmüştür.

Özellikle söz konusu bölgenin merkezinde yer alan günümüz Suudi Arabistan Krallığı topraklarında XIX. yüzyıldan itibaren filizlenmeye başlayan ve XX. yüzyılda gelişen modern edebiyata ve ona zemin hazırlayan faktörlere yönelik yeterli ilgi gösterilmemiştir. Bu durum haliyle bölgede modern Arap edebiyatına yönelik edebî bir hareket olmadığı, bölge edebiyatçılarının dünyada yaşanan gelişmelere bigâne kaldıkları, modern edebiyata yönelik bir çalışmalarının olmadığı düşüncesinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Hâlbuki konuya ilişkin kapsamlı bir literatür araştırması yapıldığında bölgede modern Arap edebiyatı kategorisinde nitelendirilecek birçok çalışma yapıldığı ve bölge edebiyatçılarının modern Arap edebiyatının öncü isimleriyle sürekli bir fikir teatisinde buldukları ortaya çıkmaktadır.

Mamafih XX. yüzyılın son çeyreğine kadar Suudi Arabistan edebiyatına dair derli toplu bilgi sunan kaynakların son derece sınırlı olması veya pek bilinmemesi konuya ilişkin araştırma yapanların işini epey zorlaştırmıştır. Bizler de bu noktadan hareketle genelde Suud edebiyatına özelde ise Suud romanına ilişkin yapılacak çalışmalara kılavuz olması ve daha önce yapılan araştırmalara bir nebze de olsa katkı sunması amacıyla *Suudi Arabistan edebiyatında öncü romanlar ve yazarlar* adlı bu çalışmayı yapmış bulunuyoruz. Çalışmanın daha önce yapılan araştırmalara ışık tutması ve alanında önemli bir açığı kapatması öncelikli temennimizdir. Yapılan bu araştırmanın her çalışma gibi kusursuz olmadığına bilincinde olarak yapılacak her türlü iyi

niyetli eleştiri, katkı ve değerlendirmenin son derece önemli ve ilmî bir görev olduğu inancındayız. Bu bağlamda tespit edilecek her türlü hata ve noksanlıkların yanı sıra eleştiri ve düşüncelerin tarafımıza (arapedebiyati@hotmail.com) iletilmesini diler, gösterilecek ilgi ve katkılardan dolayı en içten teşekkür ve saygılarımızı sunarız.

Gayret bizden, takdir sizden, muvaffakiyet Yüce Allah'tandır.

Davut ORHAN
Bolu
18 Aralık 2023

GİRİŞ

Suud Edebiyatında Roman

Modern Arap edebiyatının karakteristik özelliklerine sahip olmakla beraber kendine özgü yönleriyle dikkat çeken Suud edebiyatının hangi tarihte başladığına ilişkin birbirinden farklı birçok görüş bulunmaktadır. Çoğu edebiyatçı modern Suud edebiyatının ilk tohumlarının Osmanlı'nın Hicaz hâkimiyeti sonlarında (1908-1916) veya Hicaz Haşimî Krallığı döneminde (1916-1925)¹ atılmaya başladığını ve süreç içinde yeşererek filizlendiğini belirtirken kimi edebiyat tarihçileri tarihi çok geriye götürerek I. Suud Devletinin kuruluşunun ilk adımı olan Dir'eye (Der'eye) İttifakı'nı (1744), modern Suud

¹ I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin, Şerif Hüseyin'e Ortadoğu'da kurulacak büyük Arap devletinin liderliğini vaat ederek isyana teşvik etmeleri neticesinde, Mekke Emiri Şerif Hüseyin, 10 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı hükümetine karşı ayaklanarak kendisini "Arap Memleketlerinin Kralı" olarak ilan eder. Ancak İngiltere ve müttefikleri bu unvanı uygun görmeyerek, bu durumu kabul etmez ve onu bağımsız bir yönetici ve "Hicaz Kralı ve Otoritesi" olarak tanırlar (3 Ocak 1917). TBMM'nin 3 Mart 1924'te hilafeti ilgasının ardından ise Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesine rağmen, Hicaz otoritesi başarısız olmuş, muhalifi Abdulaziz b. Suud ile girdiği savaştan mağlup çıkarak, kurduğu Hicaz Hâşimi Krallığı 1925'te yıkılır. bkz. Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, 2014, ss. 128-132.

edebiyatının miladı olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurlar.²

Suudlu edebiyat tarihçisi Umar et-Tayyib es-Sâsî ve İbrâhîm el-Fevzân gibi bazı eleştirmenler ise modern Arap edebiyatının bir parçası olan modern Suud edebiyatının Napolyon Bonapart'ın (ö. 1821) 1798 tarihinde Mısır'a düzenlediği işgal hareketiyle başlatılması gerektiğini savunurlar. Suud edebiyatının zeminini oluşturan modern Hicaz edebiyatının Mısır ve Beyrut gibi ülkelerdeki modern Arap edebiyatı ile eş zamanda doğduğunu ve aynı niteliklere sahip olduğunu belirtirler. Bu bağlamda Fevzân XIX. yüzyılda bölge edebiyatçıları tarafından kaleme alınan pek çok eserin henüz gün ışığı görmediğini dile getirerek görüşünü desteklemeye çalışır. Sâsî ve Fevzân'ın bu görüşü bir tespit olması halinde Arap yarımadasındaki modern edebiyat izlerinin düşünülenden daha köklü olduğu gerçeği ortaya çıkacağından son derece önemlidir.³

² Abdulazîz el-Hıdır, *es-Suûdiyye: Sîretu Devletin ve Mucteme*, 2. bs., eş-Şebeketu'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, Beyrut, 2011. s. 451; Davut Orhan, *Suudi Arabistan Romanı*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2020. ss. 40-41; Mansûr İbrâhîm el-Hâzimî, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'ÿâ*, Dâru'l-Müfredât li'n- Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2000. s. 27; Sehmî Mâcid el-Hâcirî, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, Riyad, 1987. ss. 43-45; Mansûr İbrâhîm el-Hâzimî, "Meâlimu't-Tecdîd fi'l-Edebi's-Suûdî Beyne'l-Harbeyni'l-Âlemiyeteyn", *Mecelletu'd-Dârâ*, S. 2, 1975. s. 13.

³ Abdüsselâm Tâhir es-Sâsî, *Fî Zullî's-Sarahâ*, Dâru Mısır li't-Tibaâ, Kahire, 1952. ss. 11-13; İbrâhîm b. Fevzân el-Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs Beyne't-Taklîd ve't-Tecdîd*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1981. C. I, ss. 32-33, 255; Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye 1900-1945*, 3. bs., Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1983. s. 7; Medihe Ahmed

Mamafih yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak modern Suud edebiyatının Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu Abdulaziz b. Suud'un (ö. 1953) 14 Ekim 1924'te Mekke'yi ardından Hicaz bölgesinin tamamını kontrol altına almasıyla başladığı yönündeki görüşün en yaygın ve en mâkul görüş olduğu açıktır. Ancak konuya ilişkin tüm görüşler harmanlanıp, değerlendirilerek kapsamlı bir sonuca ulaşmanın en sağlıklı yol olacağı kesindir.

Bu çalışma modern Suud edebiyatının Abdulaziz b. Suud'un 1924 yılında Arap yarımadasının sosyo-kültürel ve edebî anlamda en hareketli bölgesi olan Hicaz'a hâkim olmasıyla başladığı görüşünü esas alarak hazırlanmıştır. Araştırma Hâmid Demenhûrî'yi istisna edecek olursak 1930-1959 yıllarını kapsayan zaman dilimi ile sınırlandırılarak bu süreçte roman olduğuna ilişkin veri bulunan tüm çalışmaları ele almayı hedeflemektedir. Bu zaman dilimi içinde yer alan yazarların öncü romanları biçim ve içerik açısından kısaca tahlil edilecek, yazarların roman dışındaki başlıca eserleri zikredilecektir. Genel olarak yer verilen eserlerin adıyla yetinilmekle birlikte dikkat çektiği değerlendirilen çalışmalar genel hatlarıyla tanıtılacak ve muhtevaları hakkında kısaca bilgi verilecektir. Özellikle ilk Suud romanının yazarı kabul edilen Abdulkuddûs el-Ensârî ve *et-Tev'emân* adlı eseri üzerinde durulacaktır. Ayrıca ele alınan konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilen Suud romancılığının evrilme noktası ve gelişim döneminin (1959-1979) öncüsü Hâmid Demenhûrî'den de bahsedilecektir.

Derviş, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1980. ss. 19-22; Fuâd Hamzâ, *el-Bilâdu'l-Arabîyyetu's-Suûdiyye*, Mektebetu'n-Nasrî'l-Hadîse, Riyad, 1968. s. 73.

Araştırmaya kaynaklık eden başlıca kaynak ve referanslar şunlardır:

- ❖ *el-Edebu'l-Arabî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*- Yahyâ Sââtî.
- ❖ *Edebu'l-Hicâziyyu'l-hadîs beyne't-taklîd ve't-tecdîd* (1981)- İbrâhim b. Fevzân el-Fevzân.
- ❖ *Fennu'l-kıssa fi'l-edebi's-Suûdiyyi'l-hadîs*- Mansûr İbrâhim el-Hâzimî.
- ❖ *Fennu'r-rivâye fi'l-edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Muâsır*- Muhammed Sâlih eş-Şantî.
- ❖ *Fennu'r-rivâye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye beyne'n-neş'e ve't-tetavvur*- Seyyid Muhammed Dîb.
- ❖ *Hareketu'l-edebîyye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* -Bekrî Şeyh Emîn.
- ❖ *Kıssatu'l-kasîra fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*- Sehmî Mâcid el-Hâcirî.
- ❖ *Min ruvvâdi'l-edebi's-Suûdî*- Fârûk Sâlih Bâselâme.
- ❖ *Mucemu'l-ibdâi'l-edebî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*- Hasen Hicâb el-Hâzimî-Hâlid Ahmed el-Yûsuf.
- ❖ *Nesru'l-edebî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*- Muhammed Abdurrahmân Şâmih.
- ❖ *er-Rivâye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye neş'etuhâ ve tetavvuruhâ 1930-1989 m.*- Sultân Sa'd el-Kahtânî.
- ❖ *er-Rivâyetu'l-Arabiyye ve mesâdiru dirâsetihâ ve nakdihâ*- Semr Rûhî el-Faysal.

- ❖ *er-Rivâyetu'n-nisâiyyetu's-Suûdiyye* ve'l-
mutegayyirâtu's-sekâfiyye: en-neş'e ve'l-kadâyâ
ve't-tetavvur- Abdurrahmân el-Vehhâbî.
- ❖ *er-Rivâyetu's-Suûdiyye* vâkiûhâ ve
tehavvulâtuhâ- Hasen en-Nemî.
- ❖ *Suudi Arabistan romanı- Davut Orhan.*
- ❖ *Teemmulât fi'l-edeb ve'l-hayât- Muhammed*
Hasen Avvâd.
- ❖ *The Arabic novel- Hamdî es-Sekkût.*
- ❖ *Tukûsu'r-rivâiyyîn- Abdullah Nâsır ed-Dâvûd.*
- ❖ *Zâkiratu rivâyeti't-tisîniyyât- Huseyn el-*
*Menasra*⁴.

Temel olarak ilgili dönemi ele alan kitap, antoloji, gazete ve dergilerden yararlanarak hazırlanan araştırma aşığıda belirtilen teknik ve üsuller çerçevesinde kaleme alınmıştır.

❖ Çalışmada öncü romancılar listesinde adı geçen yazarların doğum ve vefat tarihlerine yer verilmiştir. Bunların dışındaki kişilerin ise sadece vefat tarihleri zikredilmiştir. Ölüm tarihleri bilinmediğı takdirde ise soru işaretiyle gösterilmiştir.

❖ Metinde geçen eser ve kurum adları italik biçimde yazılmıştır. Ayrıca ilk kelimelerinin baş harfi büyük diğerleri - özel ad olmadıkça-küçük harfle yazılmıştır. Eser yayım yılı parantez içinde verilmiştir. Basım tarihi tespit edilemeyen eserler ise soru işaretiyle gösterilmiştir. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (1990), *Dâimen yebka'l-hub* (?) gibi.

❖ Harf-i tarifile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Harf-i tarifli olan özel adların aynı bölüm tekrarı halinde bu durumuna işaret için

sadece ilk geçtiği yerde “el” takısı kullanılmış diğer yerlerde ise terkedilmiştir.

❖ Çalışmada sıkça kullanılan “Suud” sözcüğüyle “Suudi Arabistan”, "Suudlu" sözcüğüyle de “Suudi Arabistanlı” kastedilmiştir.

❖ Okunuşun daha standart hale getirilmesi amacıyla Arapça sözcüklerin ortalarında olan “Ayn” harfi latinize edildiğinde ayn harfine işaret amacıyla genellikle kesme işareti yazılmamakla birlikte ayn harfinden sonra gelen sesli harflerden biri olması halinde şapkalı olarak gösterilerek nispeten daha standart bir yazılışın ortaya çıkması amaçlanmıştır.

❖ Arap harfleriyle yazma ihtiyacı duyulan yerlerde rahat okunması ve gözü yormaması ile bilinen *Adobe Arabic* font tercih edilmiştir.

Çalışmanın sonunda yer alan kaynakça listesi bu çalışmada başvuru alan tüm kaynakları ihtiva ettiği gibi Suud roman çalışmalarında temel referansların da bir nevi bibliyografyası mahiyetinde olacaktır.

Öncü Romanlar ve Yazarlar

1. SUUD EDEBİYATININ ÖNCÜ ROMANLARI

Suud edebiyatında romancılık serüvenini genelde üç dönem halinde ele alan edebiyat tarihçileri ilk eserlerin kaleme alındığı 1930-1959 yılları arasını *ilk dönem*, *ilk denemeler* veya *doğuş dönemi* gibi ifadelerle adlandırdıkları görülmektedir. *Gelişim dönemi* olarak adlandırılan ikinci dönem ise 1959-1979 yıllarını kapsamaktadır. 1979 ve sonrasını içine alan üçüncü dönem de *özgünleşme ve dönüşüm dönemi* olarak nitelendirilir. Bu bağlamda *Suudi Arabistan edebiyatında öncü romanlar ve yazarlar* adlı çalışmanın ana eksenini oluşturan bu bölümde 1930-1959 yılları arasındaki zaman diliminde kaleme alınan roman yazarlarının hayatı ele alınacak, edebî ve kültürel faaliyetlerinin yanı sıra yayımlanmış eserlerine yer verilecektir. Söz konusu yazarların kaleme aldıkları romanlar şekil ve içerik açısından kaynakların elverdiği ölçüde aktarılacak bu eserlere ilişkin tartışmalara ışık tutulacaktır.⁵

Konuya geçmeden önce Suud romanı açısından doğuş dönemi olarak nitelendirilen 1930-1959 yılları arasındaki zaman diliminin özet halinde ele alınmasının konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı aşikardır. Bu çerçevede konuya ilişkin ilgili kaynakların kahir ekseriyeti Suudi Arabistan'ın 1930 yılında yayımlanan *et-Tev'emân* ile Körfez bölgesinde yayımlanan ilk romana ev sahibi yaparak edebiyat tarihine geçtiğini kaydeder. Ancak Suud romancılığının

⁵ Seyyid Muhammed Dîb, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Beyne'n-Neş'e ve't-Tetavvur*, 2. bs., el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire, 1995. ss. 9-10; Hasen en-Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Suûdiyye Vakiuhâ ve Tehavvulâtuhâ, Vizâretu's-Sekâfe ve'l-Îlâm*, Riyad, 2009. s. 19; Fârûk Sâlih Bâselâme, *Udebâ mâ bade'r-Ruvvâd fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, Dâru'l-Harfî'l-Arabî*, 2. bs., Beyrut, 2014. ss. 5-6.

Muhammed Nûr el-Cevherî (ö. 1998) tarafından 1935 yılında yayımlanan *el-İntikâmu't-tab'î* adlı eseriyle başladığını dile getiren yazarlar olduğu gibi ülke romancılığının ilk nüvelerinin Ahmed es-Sibâ'î'nin (ö. 1985) *Fikrâ* (1947) ile Muhammed Ali Mağribî'nin (ö. 1996) *el-Bâ's* (1948) adlı eserleri olduğunu savunan edebiyat tarihçileri de vardır.⁶

XX. yüzyılın ilk yarısında birçok örneği görülen Suud romanının doğuş dönemi nispeten uzun bir dönem olmasına rağmen gerek nicelik ve gerekse nitelik açısından verimli bir dönem olduğu söylenemez. Nitekim Suudlu edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzîmî bu görüşü teyit eder mahiyette 1959 yılına kadar es-Sibâ'î'nin *Fikrâ'sı* ile Muhammed Ali Mağribî'nin *Ba's'ı* dışında Suud edebiyatında kayda değer herhangi bir roman olmadığını savunur. Diğer bir edebiyat tarihçisi Sultân Sa'd el-Kahtânî ise Suud romancılık tarihini anlattığı eserinin öncü roman yazarları bölümünde ilk eserlerin *Tev'emân*, *Fikrâ* ve *Bâ's* olduğunu ve bu durumun 1959'a kadar sürdüğünü zikretmektedir. Ancak söz konusu eserinin başka bir bölümünde *Tev'emân*'ın ardından üç roman daha kaleme alındığını belirterek, bunların *Fikrâ*, *Bâ's* ve 1935 yılında Muhammed Nûr el-Cevhercî tarafından yayımlanan *el-İntikâmu't-tab'î* olduğunu kaydeder. Ayrıca 1948'de yayımlanan *Bâ's*'tan sonraki on bir yıl boyunca roman olarak

⁶ Abdulkuddûs el-Ensârî, *et-Tev'emân*, Matbaâtu't-Terakkî, Dımaşk, 1930. ss. 1-3; Abdulazîz b. Muhammed es-Subeyyil, "el-İntikam et-tab'î", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, C. I, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İlâm, Riyad, 2013. ss. 86-88; Sultân Sa'd el-Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ 1930-1989 m.*, 2. bs., Nâdi'l-Kasfî'l-Edebî, Bureyde, 2009. s. 301; Sa'd b. Muhârib el-Muhârib, *er-Rivâyetu'l-Cemâhîriyye*, Cedâvil, BeyrutHata! Yer işareti tanımlanmamış., 2011. s. 23.

nitelendirilebilecek herhangi bir eser ortaya çıkmadığını da söyler.⁷

Suud edebiyatının 1959 yılına kadar süren doğuş döneminde yayımlanmış romanlara ilişkin yapılan bu araştırmada bazı kaynakların yukarıdaki eserlere ek olarak Sâlih Selâm'ın kaleminden çıktığı anlaşılan *Fetâtu'l-busfûr* (1932), Cezayir asıllı Ahmed Rıdâ Hûhû'nun (ö. 1956) *el-Menhel* dergisinde görev yaptığı sıralarda kaleme aldığı *Gâdetu ummi'l-kurâ* (1947), Muhammed Umar Tevfîk'in (ö. 1994) *ez-Zevce ve's-sadîk* (1948), Abdusselâm Hâşim Hâfız'ın (ö. 1995) *Semrâu'l-Hicâziyye* (1955), Muhammed Saîd Defterdâr'ın *Îlâ Gurnâta* (1955) ve Mahmûd Îsâ el-Meşhedî'nin (ö. 1990) *İbtisâm* (1957) adlı eserlerini de listeye dahil ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde yayımlanan roman sayısı on adete çıkmaktadır. Hatta bazı referanslar Abdulkuddûs el-Ensârî'nin 1933 yılında *Savtu'l-Hicâz* gazetesinde neşredilen *Merhemu't-tenâsî fi saydeliyeti'l-âmel* (1933), Ahmed es-Sibâî'nin makale ile roman karışımı *Felsefetu'l-cin* (1949), *Mutavvifûn ve huccâc* (1953) ile bir nevi hatırat kitabı olan *Ebû zâmil* (1954) adlı eserleri de roman kategorisinde zikrederek sayıyı on dörde çıkarır.⁸

Bu minvalde yukarıda adı geçen eserlerin sanatsal açıdan modern roman ölçütlerine nispeten uzak olmaları onların Suud

⁷ Mansûr İbrâhim el-Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1981. s. 37; Ne'mî, *er-Rivâyetu's-Suûdiyye*, s. 20; Dîb, *Fennu'r-Rivâye*, s. 33; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, ss. 73-81, 98.

⁸ Hasen Hicâb el-Hâzimî ve Hâlid Ahmed el-Yûsuf, *Mucemu'l-İbdâil-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, Nâdi Bâha'l-Edebî, el-Bâha, 2008, s. 13; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 92.

romanları listesinde neden yer almadıklarının ve edebiyatçıların neden bu eserleri roman olarak nitelendirmekten kaçındıklarının gerekçesi olarak gösterilebilir. Ancak Suud edebiyat tarihçilerinin bu eserlerden tamamen bîhaber olduklarından dolayı onlara değinmediğini söylemek *Fetâtu'l-busfûr* için mantıklı bir gerekçe olarak gösterilebilse de diğer eserler için çok zayıf bir ihtimaldir.⁹ Pek derin olmayan bir araştırmada dâhi bu eserlerin varlığını tespit etmek mümkündür. Nitekim birçok kaynağın roman listesinde zikretmediği *İntikâmu't-tab'î* dönemin önemli kaynaklarından *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin 11 Haziran 1935 tarihli 160. sayısında tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca eserin Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi yanı sıra Kral Fahd Millî Kütüphanesi'nde ilk basımdan birer nüshasının olduğu bizzat tarafımızca tespit edilmiştir. Suud edebiyatının öncülerinden şair, yazar ve eleştirmen Muhammed Hasen Avvâd da muhtelif edebî mevzuları içeren *Teemmulât fi'l-edeb ve'l-hayât* (1961) adlı eserinde hicri 1354'te Cidde'de bulunan *Matbaatu's-şarkiiyye*'de basılan *el-İntikâmu't-tab'î* adlı eserden bir

⁹ *Muhammed Abdurrezzâk el-Kaş'emî*, "er-Rivâyetu'l-Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke... ve Hiddetu'n-Nakdi't-Tev'emân ve Merhemî't-Tenâsi li'l-Ensârî ve Fikreti's-Sibâ'î Nemûzecen", *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devretu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Suûdiyye Havle'r-Rivâye*. en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, Riyad, 2015. s. 11; Muhammed Hasen Avvâd, *Âmâlu'l-Avvâdi'l-Kâmile*. C. I, Dâru'l-Cil, Mısır, 1981. ss. 433-434; Yahyâ Mahmûd b. Cunejd, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 2. bs., Mektebetu Melik Fahdi'l-Vataniyye, Riyad, 2010, s. 151; Ali Cevâd Tâhir, *Mucemu'l-Matbûati'l-Arabiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. II-III, 2. bs., Dâru'l-Yemâme, Riyad, 1997. s. 772-1325; Hâzimî ve Yûsuf, *Mucemu'l-Ibdâi'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 19; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 46.

nüşhanın bizzat Muhammed Nûr el-Cevherî tarafından kendisine hediye edildiğini söyleyerek hem eserden hem de yazardan övgüyle bahseder. Yahyâ Mahmûd es-Saâtî de Suud edebiyatının ilk bibliyografya çalışmalarından olan *el-Edebu'l-Arabî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* adlı eserinde söz konusu romana yer vermiştir. Geri kalan eserler de Ali Cevâd Tâhir'in (ö. 1996) *Mucemu'l-matbûati'l-Arabiyye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* adlı eserinin yanı sıra daha birçok kaynakta zikredilmiştir.

Sonuç olarak Suud edebiyatında roman türünün doğuş evresinde kaç romanın yayımlandığı hakkında söz birliği bulunmamaktadır. 1930-1959 yıllarını kapsayan zaman diliminde sadece iki roman yayımlandığı söyleyenler olduğu gibi sayıyı on dörde çıkaranlar da vardır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin *Tev'emân*, *Fikrâ* ve *Ba's* olmak üzere üç adet olduğu görüşü ise yaygınlık kazanmıştır. İlk dönem romanlarını ele alan pek çok kaynak ne Muhammed Nûr el-Cevherî'nin *İntikâmu't-Tab'î* adlı eserine ne de geri kalan eserlere değinmiştir. Bu farklılığın kaynağına yönelik yapılan araştırmada alana ilişkin geniş ölçekli arama-taramanın yeterli düzeyde olmamasından ve/veya roman mefhumunun o günkü koşullarda tam anlamıyla zihinlere yerleşmemesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nitekim söz konusu dönemde sadece üç roman yayımlandığını savunanlardan olan edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzimî 2001'de yayımlanan *Mevsûtu'l-edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-hadîs* adlı ansiklopedinin beşinci cildine yazdığı ön sözde doğuş dönemi romanlarının sırayla *et-Tev'emân*, *el-İntikâmu't-tab'î*, *Gâdetu ummi'l-kurâ*, *Fikrâ* ve *el-Bâ's* olduğunu zikreder. Ancak söz konusu eserin öncü romancılar bölümünde bu eserlere ek olarak

Muhammed Umar Tevfik'in kaleme aldığı *ez-Zevce ve's-sadik*'a da yer verilir.¹⁰

Yukarıdaki örnekten hareketle öncü romanlara ilişkin bir kafa karışıklığı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu dönem romanlarına bakarak aslen Batı orijinli olan roman mefhumundaki sanatsal inceliklerin henüz zihinlerde tam anlamıyla yerleşmediği, modern roman ölçütlerinin yeterince anlaşılıp özümsemediği kanısına da ulaşılabilir. Söz konusu bu eserlerde sanatsal yönden çok içeriğin ön plana çıktığı, toplumu eğitime ve aydınlatma kaygısının baskın olduğu görülmekte, dolayısıyla romandan ziyade öykü formuna sahip oldukları kolayca anlaşılmaktadır. Ancak yazarları tarafından roman olarak adlandırılmalarının yanı sıra alandaki ilk denemeler olmaları ve daha sonraları kaleme alınan romanlara zemin hazırlamaları nedeniyle tam anlamıyla roman özelliklerine haiz olmadıkları gözardı edilerek Suud edebiyatının ilk romanları olarak kabul edilmeleri gerektiği kanısındayız. Bu düşünceden hareketle ilgili dönemde herhangi bir kaynakta Suud romanı olduğu belirtilen tüm eserler ve yazarları tek tek ele alınacak, bu eserler hem şekil hem de içerik bakımından değerlendirilecektir. Ayrıca öncü yazarların diğer çalışmalarına da ad ve yayım tarihi şeklinde kısaca yer verilecektir.

¹⁰ *Mansûr İbrâhim el-Hâzimî, Mevsûâtu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, C. V, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2001. s. 10, 61, 127, 149; Âmâl Yûsuf Seyyid Yûsuf, *Fi'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdî*. Mektebetu'l-Mutenebbî, ed-Dammam, 2012. s. 37; Muhammed Sâlih eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Muâsir*, 2. bs., Dâru'l-Endelûs li'n-Neşr ve't-Tevzî, Hâil, 2003. ss. 61-62.

1.1. ABDULKUDDÛS EL-ENSÂRÎ (1906-1983)

Suud edebiyatında gazeteci ve dilci kimliğiyle tanınmakla birlikte edebiyatçı, tarihçi ve arkeolog özellikleri de olan Abdulkuddûs b. Kâsım b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî el-Burmî 1906 yılında Mescid-i Nebevî'nin güneybatısında yer alan Şunâ semtinde dünyaya geldi. Kimi kaynaklar içinde Abdulkuddûs el-Ensârî'nin de olduğu Ensârî aile

Abdulkuddûs el-Ensârî

kökeninin ashâb-ı kirâmın ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubâde'ye (ö. 635) dayandığını kaydeder. Oğlu Nebih'e atfen "Ebû Nebih" künyesini kullanan Ensârî, Suud edebiyatının modern anlamda ilk romanı kabul edilen *et-Tev'emân'in* yazarı olarak edebiyat tarihine geçmiştir. Ensârî, kaleme aldığı otobiyografide (*Kıssatu hayâtî*) henüz dört yaşında iken annesi Emine bint Muhammed'in altı yaşında da babasının vefat ettiğini kaydeder. Çok küçük bir yaşta hem yetim hem de öksüz kalan Ensârî Mescid-i Nebevî ulemasından olan dayısı Şeyh Muhammed et-Tayyib el-Ensârî'nin (et-Tayyib et-Tinbukî) (ö. 1944) himâyesine girer. İlk eğitimini de ondan alarak başta

Kur'ân-ı Kerîm-i olmak üzere okuma-yazma, siyer, hadis, tefsir ve Arap diline ilişkin ilimleri tahsil eder. Yedi yaşında da Kur'ân-ı Kerîm-i ezberlemeye başlayarak hıfzını iki yılda tamamlar. Suud edebiyatına çok ciddi katkıları olan el-Ensârî döneminin birçok hocasından başta dinî ilimler olmak üzere edebiyat, hat, matematik, coğrafya, İngilizce ve diğer dersleri alır.¹¹

1922 yılında girdiği *Medine Dinî İlimler Okulu*'nda¹² ilk olarak seneviye (lise) ardından da âlemiyye (lise üstü) programını üstün başarıyla tamamlayarak 1927'de *Âlemiyyetu'l-Âliye* (bir nevi dinî yüksek ihtisas programı) diplomasını almaya hak kazanarak mezun olur. Medine tarihçisi ve şairi olarak tanınan okul arkadaşı Ubeyd Medenî (ö. 1976) ile olan dostluğu onun hem yaşamı hem de fikrî ve edebî yönünün gelişmesine önemli katkıları olur. Her iki arkadaş kültürlerini geliştirmeye ve modern edebi anlayışı İslâm kimliği çerçevesinde Medine gençleri arasında yaymaya gayret eder.¹³

Özellikle tarih ve dil konularına özel bir ilgi duyan Ensârî Arap ülkelerinden Suudi Arabistan'a ulaşan *el-Belâğ*, *el-Hilâl* ve *el-Muktatâf* gibi süreli yayınları yakından takip eder. Mısırlı şair ve devlet adamı Mahmûd Sâmî el-Bârûdî (ö.1904), yazar

¹¹ Muhammed b. Mureysî el-Hârîsî, "Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî" *Kamûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, C. I, Riyad, Tab'a Hâssa bi-Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İlâm, 2013, ss. 91-92; Mustafa İbrahim Huseyn, *Udebâ Suûdiyyân*, Dâru'r-Rifâi, Riyad, 1994. s. 259-260.

¹² Hint asıllı Müslüman âlim ve araştırmacı Ahmed el-Feyzabâdî'nin (ö. 1939) İslâmî ilimler yanı sıra Arap dili eğitimi için 1921-1922 yıllarında Medine'de inşa ettiği okul. bkz. Yâsîn Ahmed Yâsîn el-Hiyârî, *Suverun mine'l-Hayâti'l-İctimâiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere*, Matabı' Müessesetu'l-Medîne, Cidde, 1993, s.150

¹³ Muhammed Ali Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, C. II, Cidde, Tihâme, 1984. s. 187; Huseyn, *Udebâ Suûdiyyân*, s. 259-260.

ve şair Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî (ö. 1924) son devir Arap şairlerinin en meşhuru Ahmed Şevkî (ö. 1932), Nil şairi olarak tanınan Mısırlı edip Hâfız İbrâhîm (ö. 1932), Iraklı düşünür, şair, edip ve yazar Cemil Sıdkî ez-Zehâvî (ö. 1936), modern Arap edebiyatında önemli bir dönüm noktasını oluşturan Apollo Grubu üyelerinden Alî Mahmûd Tâhâ (ö. 1949), ilim ve fikir adamı Ferîd Vecdî (ö. 1954) gibi modern Arap edebiyatının önde gelen yazar ve müfekkirlilerinin eserlerini beğenerek okur, dil ve üsluplarından etkilenir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey ve Güney Amerika'ya göç eden Araplarca geliştirilen Mehcer edebiyatına mensup şair, yazar ve gazeteci İliyya Ebû Mâdî (ö. 1957) ve Mısırlı düşünür, edebiyatçı ve eleştirmen Tâhâ Hüseyin'den de (ö. 1973) ilham alır.¹⁴

Gayret, azmi ve zekasıyla yöneticilerin dikkatini çeken Ensârî'ye tahsilini tamamlamasının hemen ertesi günü Medine şehir yönetiminde görev verilir. Mezun olduğu okulun kurucusu Ahmed el-Feyzabâdi'nin (ö. 1939) ricası üzerine şehir idaresindeki farklı görevlerine ek olarak on iki yıl boyunca *Medine Dinî İlimler Okulu*'nda Arap edebiyatı derslerini yürütür. 1936'da on iki arkadaşıyla birlikte Medine'de gençlere yönelik *el-Haflu'l-edebî li's-şebâbi'l-Arabıyyi's-Suudıyyi'l-muteallim* adlı bir edebiyat kulübü daha sonra da *Nâdi'l-Muhadarât* adlı başka bir kulüp açar. 1937'de günümüzde yayın hayatı halen devam eden Suud döneminin ilk edebî dergisi *el-Menhel*'i çıkarır. Bu dergi kültürel, edebî ve bilimsel konularla

¹⁴ Abdurrahmân el-Ensârî, "Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî", *Mevsûatu Âlâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Muslimîn*, C. II, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2004. ss. 458-459; Ekrem Cemîl Kunbus, Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî min Ruvvâdı'l-Edeb ve'l-Fikri'l-Arabıyyi'l-İslâmî, Dâru'l-Ferâid, Dımaşk, 1996. ss. 3-30.

ilgilenen aylık özel bir Suud dergisi olup ilk merkezi Medine'dir. Gelişmiş matbaaların varlığı ve dergi basım tekniklerine yönelik imkanların varlığı nedeniyle kısa bir süre sonra Mekke'ye ardından Cidde'ye taşınır. Söz konusu dergi modern Arap edebiyatı açısından son derece önemlidir. Özellikle Arap yarımadasına yönelik yapılacak edebî ve kültürel çalışmalarda ana kaynak mahiyetindedir.¹⁵

1940'ta Kral Abdulaziz b. Suud'un emriyle Ensari'ye Suudi Arabistan Krallığı'nın resmî gazetesi *Ummu'l-Kurâ'nın*¹⁶ genel yayın yönetmenliği tevdi edilmesi üzerine ailesiyle birlikte Mekke'ye yerleşerek bu görevi iki yıl kadar sürdürür. 1942'de o günkü Veliht Prens Faysal b. Abdulaziz'in (ö. 1975) talebiyle Cidde Krallık Divanı'nda görevlendirilir. Bu görevini 1967 yılına kadar devletin birçok kademesinde üst düzey görevler alarak kesintisiz bir şekilde devam ettirir. İngiliz seyyah ve oryantalist Harry Saint John Bridger Philby'nin (ö. 1960) şehirde gerçekleştirdiği keşif gezisinde Medine emirinin talebi üzerine ona (Philby'e) refakat etmesi zihninde bu alanın Batılıların insafına ve tekeline bırakılmayacak kadar önemli ve gerekli olduğu kanaatini uyandırır. Bunun üzerine harekete geçerek arkeolojik bilimsel araştırma yapma tekniklerini inceler ve bu yönde kayda değer bir mesafe kateder hatta bu alana yönelik bir eser kaleme alır. 1967'de emekliliğe ayrılmasının ardından tüm zamanını araştırma, telif ve sahip olduğu *el-Menhel* dergisini geliştirmeye adar. Ayrıca döneminde çıkan süreli yayınları fusha Arapça bakımından tetkik ve tashih

¹⁵ Hârisî, *Kamûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ*, C. I, s. 468; Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz*, C. II, s. 187; Ensârî, *Mevsûatu Âlâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâ*, C. II, ss. 458-459.

¹⁶ Suudi Arabistan Krallığı'nda yayınlanan ilk gazete olup Abdulaziz b. Suud'un Hicaz bölgesini hükmü altına aldığı 1924 yılında Mekke'de yayın hayatına başladı.

ederek Arap edebiyatına hizmet etmeyi kendisine görev edinir.¹⁷

Hayatı boyunca kesintisiz bir şekilde edebî ve kültürel faaliyetlerini sürdüren Ensârî'nin Suudi Arabistan'ın yanı sıra aralarından Mısır, Yemen ve Endonezya'nın da olduğu birçok ülkenin gazete ve dergilerinde yazıları yayımlanır. Yirmi iki yaşındayken kaleme aldığı *Bi mâza yanhadu'l-Arab* adlı ilk makalesinde Arap rönesansının millî birliğe bağlı olduğunu, birliğinde toplumu sevk ve idare edebilecek güçlü bir Arap lideri gerektirdiğini yalın bir dille ifade eder. O günün koşullarında pek iddialı olan bu makalenin 1927'de Mısır'da çıkan *eş-Şarku'l-ednâ* gazetesinde yayımlanıp büyük bir yankı uyandırması üzerine *el-Murşidu'l-Arabî*, *es-Siyâsetu'l-usbu'iyye*, *el-Muktataf* ve *Âlemu'l-İslâmî* gibi dönemin tanınan gazetelerinde de okurların ilgi ve beğenisini celbeden başta edebî olmak üzere tarihî ve kültürel makaleler kaleme alır. Güncel problem ve gelişmeleri basiretli bir gözle yakından takip eden Ensârî, çalışmalarında İslâm dünyasının batılı sömürge güçleri tarafından sosyo-kültürel, iktisadî ve siyasî yönlerden kısıtlanıp alındığını anlatır. Cereyan eden olayları İslâmî perspektiften analitik bir bakış açısıyla inceliyerek değerlendirir, bu husustaki düşüncelerini yalın bir dille hem topluma hem de devlet yetkililerine ulaştırmaya çalışır.¹⁸

Gazetecilik anlayışının ve rolünün İslâmî hüviyete haiz kendine özgü yönleri olduğunu belirten Ensârî, Suudlu gazeteci

¹⁷ Hârisî, *Kamûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ*, C. I, s. 468; Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz*, C. II, s. 187; Ensârî, *Mevsûatu Âlâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâ*, C. II, ss. 458-459.

¹⁸ Hârisî, *Kamûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ*, C. I, ss. 91-92; Kunbus, Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî, s. 10-34.

yazar Abdulkerîm Niyâzî'ye (ö. 2000) verdiği röportajda şunları söyler:¹⁹

“İslâmî gazetecilik dünyadaki diğer gazetecilik anlayışlarından farklıdır. Çünkü diğerlerinde sadece kaynağa önem verilip, haber ön plana çıkarılır. İnsan haysiyeti ve kamu yararı gözardı edilir. Aldatma ve yanıltma ihtimali çoktur. Yayımcı gibi bazı kesimlerin şahsî çıkarlarına hizmet edilir. İslâmî gazetecilik ise ilkeleri ve onurlu duruşu ile dikkat çeker. Dinî inanç ve toplumsal değerlere, ahlâkî ilkelere sıkı sıkıya bağlılık vardır. Bireyin onur ve şerefini korumak esastır. Aldatma ve yanıltma ihtimali yoktur.”

1930 yılında Mekke'de düzenlenen *Suudlu Edebiyatçılar Konferansına* iştirak eden Ensârî, Bağdat merkezli *Irak Bilim Akademisi* üyeliğine seçilir. *Kral Faysal İyilik Ödülü*'nün tesisinde önemli katkıları olur. Edebî ve kültürel çalışmaları teşvik amacıyla bu tür bir organizasyonun hayata geçmesi için birçok yazı kaleme alır. Mısır radyo ve televizyonunun yanı sıra ilk Suud radyo ve televizyonunda çeşitli söyleşiler gerçekleştirir. Bu konuşmaların bir bölümü daha sonraları *Menhel* dergisinin özel bir sayısında yayımlanır.²⁰

Cidde'de bulunan *Kral Abdulaziz Üniversitesi* tarafından 1974 yılında düzenlenen *I. Suudlu edebiyatçılar konferansı*'nın onur konuğu olan Ensârî bu konferansta Suud edebiyatının en önemli öncülerinden olduğu resmen teyit edilerek altın madalya ile onure edilir. Edebiyatçı, şair, dilci, tarihçi, gazeteci ve yazar

¹⁹ Kunbus, Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî, s. 37.

²⁰ Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz*, C. II, s. 187; Kunbus, *Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî*, s. 10-25.

gibi birçok yönüyle çıkan Ensârî, uzun bir hastalık evresinin ardından 5 Nisan 1983 tarihinde vefat eder. Naaşı Mekke'ye getirilerek *Cennetu'l-Muallâ* kabristanına defnedilir. Ansiklopedist bir yazar olan Ensârî modern anlamda bir üniversite mezunu olmamasına rağmen kendini son derece iyi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Yaşamı boyunca birçok üniversite ve edebiyat kulübünde çeşitli alanlarda sayısı yüzü aşan konferans verir. Çeşitli alanlarda ulusal ve uluslararası nitelikte birçok sempozyuma katılır. Kral Faysal b. Abdulaziz döneminde Cidde'nin sokak ve mahallelerinin adlandırılması komisyonunda görev alır.²¹

Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair ve tarihçi Muhammed Abdulmünim Hafâcî (ö. 2006) Ensârî hakkındaki kanaatini şöyle dile getirir:²²

“Ensârî, modern Hicaz edebiyatının öncüsü ve yenilik hareketinin davetçisidir. Âlim bir edebiyatçı ve araştırmacı bir yazardır. Hicaz ve Arap düşüncesine ciddi etkileri olmuştur.”

Ensârî, ülkesindeki edebî hareketliliğin öncüsü olmasının yanı sıra alanında temel kaynak olan eserleriyle Suud edebiyat tarihine damga vurmuştur. Şöhreti ülke sınırlarını aşarak Mısır, Lübnan, Ürdün, Suriye başta olmak üzere pek çok ülkeye yayılmıştır. Sahibi ve baş editörü olduğu *Menhel* dergisi günümüze kadar geniş bir okur kitlesi tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Dil ve tarih başta olmak üzere coğrafya, edebiyat, kültür ve düşünce konularında otuzu aşkın kitap ve *eş-Şarku'l-ednâ, er-Risâle, el-Murşidu'l-Arabî, es-Siyâsetu'l-usbû'îyye, el-*

²¹ Fârûk Sâlih Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi, Dâru'l-Harfi'l-Arabî*, Beyrut, 2014. ss. 220-227; Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz*, C. II, s. 240.

²² Kunbus, *Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî*, s. 26.

Muktataf, Âlemu'l-İslâmî, Savtu'l-Hicâz, Ummu'l-Kurâ, Kafiletu'z-Zeyt, Hac, Hafecî, Ehrâm, el-Mukattam, el-Efkârul-Ürdüniyye ve *el-Marifetu'l-Mısriyye* gibi gazete ve dergilerde yüzlerce makale kaleme alan Ensârî'nin çalışmalarının çoğu hayatında birkaçı ise vefatından sonra yayımlanmıştır. Bir kısmı ise halen yazma halinde durmaktadır. Özellikle tarih ve kültür çalışmaları önemli ve özgün bilgiler barındırdığından alanında güvenilir ana kaynak olarak kabul görmüştür. Birçok oryantalistin de dikkatini çeken bu eserlerden bazıları Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerine çevrilmiştir.²³

Ensârî'nin yayımlanan başlıca eserleri şunlardır:²⁴

Tev'emân (1930)

Ensârî'nin gençlik yıllarında kaleme aldığı bu eserin ana teması Doğu ile Batı medeniyetlerini karşılaştırmak, Hristiyan Batı'nın Müslüman Doğu medeniyetinin ahlak

²³ *el-İsneyniyye*, (nşr. Abdulkaksûd Hoca), 2. bs., Cidde, yy., 1999, ss. 14-15; Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz*, C. II, s. 187; Muhammed Saîd Abdulkaksûd-Abdullah Umar Belhey, *Vahyu's-Sahrâ*, Matbaâtu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1936. s. 241; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, s. 221; Hârisî, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ*, ss. 91-92; Yûsuf el-Mar'aşlî, *Nesru'l-Cevâhir ve'd-Durer fi Ulemâi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2006. ss. 1265-1266; Ahmed Emin Salih Mürşid, *Taybe ve Zikrayâtu'l-Ehibbe*, y.y., 1993. s. 66, 71, 99-102; Hasan en-Ne'mî, *Racu'l-Basar; Kirâât fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfî, Cidde, 2004. ss. 6-23.

²⁴ Kunbus, *Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî*, s. 23; Huseyn, *Udebâ Suûdiyyûn*, ss. 260-262; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, ss. 220-227; Hâzimi ve Yûsuf, *Mucemu'l-İbdâi'l-Edebî*, s. 13; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. II, s. 617; Muhammed Sâlih eş-Şantî, *Fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*. Dâru'l-Endelûs li'n-Neşr ve't-Tevzî, Hâil, 2013. ss. 13-32; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, ss. 75-77; Mansûr İbrâhîm Hâzimi, *Mevsûâtul-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, C. V, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2001. s. 10, 91.

ilkeleriyle uyuşmayan yönlerine dikkat çekmektir. Eserin kahramanları iki farklı kültürel çevrede eğitim gören Reşid ve Ferid adlı ikiz kardeşlerdir. Uzun bir aradan sonra ikiz çocuğu olan Selim birine Reşid diğetine de Ferid adını verir. Selim, çocuklarının yaşaması durumunda onlara eğitim hususunda müdahale etmeyeceğine ve onlara tercih etme hakkı vereceğine dair kendine söz vermiştir. Ülkedeki Müslüman Arap okullarından birinde eğitim görmeyi tercih eden Reşid, ilmî ve kültürel açıdan donanımlı, insanî ve dinî yönden güçlü bir birey olarak vatanına olumlu katkıları olur. Batı okullarında eğitim görmeyi tercih eden kardeşi Ferid ise hayatını beyhude bir şekilde harcamıştır. Ahlâkî anlayıştan yoksun olan Batı okulları Müslüman-Arap kimliğinin yitirilmesine yol açmıştır. Millî ve manevî değerlerinin yanı sıra özünü ve sosyal çevresini kaybeden Ferid sonunda kimi kimsesi olmadan hayatını sürdürdüğü Paris'te sefil bir şekilde ölür. Böylece roman hüznü bir sonla biter.

Tev'emân anlatım teknikleri açısından incelendiğinde romanlarda en fazla başvurulan anlatım biçimlerinden olan diyalog tekniğinin baskın olduğu ve bu tekniği kullanan ilk Suud romanı olduğu görülmektedir. Roman kahramanlarından Reşid ile babası Selim arasında geçen aşağıdaki konuşma Suud romanında diyalog tekniğinin kullanıldığı ilk örnektir:²⁵

- (Baba): *Reşid okulu nasıl buldun? Yüzünde mutluluk ifadesi görüyorum!*

- (Reşid): *Evet babacığım! Bu okulda okumaktan dolayı çok sevinçliyim. Umutlarımı boşa*

²⁵ Ensârî, *et-Tev'emân*, ss. 25-27; Davut Orhan, "Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog", *derglabant* (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), 8/2 (2020), s. 371.

çıkarmayan Allah'a hamd olsun. Okulda - beklemediğim gibi- dinî ve millî değerlerin öğretimine yönelik harika bir sinerji gördüm. Sevgili babama memnuniyetle belirtmeliyim ki aldığım ilk ders İslâm'ın yüce tarihidir...

- (Baba): Ey evladım bil ki! Her ikiniz doğduğunuzda kendi kendime istemediğiniz bir şeye sizi zorlamayacağım diye Yüce Allah'a söz vermiştim. Bundan dolayı hazırlık okulu safhasını tamamlamanızın ardından size eğitim seçme tercihi sundum. Sen bu yolu tercih ettin. Bundan ötürü gayet mutmainim. Kardeşin Ferîd ise diğer okulu tercih etti. Söz verdiğim gibi ona bu hakkı tanıdım. Ancak maalesef kaygılıyım...

- (Reşîd): Babacığım! Yüce Allah'tan size uzun ömürler bahşetmesini diler, her ikimize de gönlünüzü ferahlatacak bir yaşam sürdürmeye muvaffak kılmasını temenni ederim.

- (Baba): Sen ve kardeşinin eğitim yolunda farklı yollar tercih etmeniz -neticesi sonra ortaya çıkacak- bir yarışmadır.

Batı'nın İslâm dünyasına yönelik iftiralarına cevap mahiyetinde bu eseri kaleme aldığımı kaydeden yazar, Doğu ile Batı medeniyetleri mukayese ederek Batı'nın ahlakî açıdan zayıf olduğunu anlatmaya çalışır. Eserde Müslüman-Arap kimliğinin muhafaza edilmesinin zaruretine ve Batı okullarının tehlikelerine değinilmiş ülke insanının ahlakî değerleriyle uyuşmadığına işaret edilmiştir. Batı okullarındaki eğitim sisteminin toplum üzerindeki olumsuz yansımaları anlatılmıştır. Müslüman-Arap kimliğinin muhafazası için millî karakterli bir

eğitimin gerekliliğine ve önemine dikkat çekilmiştir. Didaktik bir üslûpla yazılan eser içerik bakımından her ne kadar topluma hitap etse de okura düşüncüyü geliştirme imkânı tanımaması ve muhtevası itibarıyla sanatsal bakımdan cılız kaldığı görülmektedir. Eserin ilk baskısı o günkü basım imkânlarının kısıtlı oluşu nedeniyle Suud'ta değil Şam'da bulunan *Matbaâtu't-terakkî'de* gerçekleşir.

On altı bölümden oluşan *Tev'emân'ın* dış kapağında Arapça şu ibareler yer almaktadır.

"أول رواية ظهرت في الحجاز"

"*Evvalu rivâye zaharat fi'l-Hicâz*"

(*Hicaz'da yayımlanan ilk roman*) ile

"رواية أدبية علمية إجتماعية"

"*Rivâye edebîyye, ilmiyye, ictimâiyye*"

(*Edebî, ilmî, sosyal roman*)

Tüm bunlarla birlikte söz konusu eseri değerlendiren birçok edebiyat eleştirmeni sanatsal özellikleri bakımından onun tam anlamıyla roman olarak değerlendirilemeyeceğini dile getirir. Nitekim Ensârî'nin çağdaşı Muhammed Hasan Avvâd *Tev'emân'ın* modern roman türünün özelliklerini yansıtmadığını ve içinde pek çok ilgisiz ve gereksiz sözcük olduğunu belirterek onu acımasız bir şekilde eleştirir. Eserin ne entelektüel çevrelerin ne de genç okurların ilgisini çektiğini iddia ederek daha çok *çocuk edebiyatı* kategorisinde yer alması gerektiğini söyler. Avvâd ayrıca *Tev'emân'ı* ilk yayımlandığında tenkid etmeyi aklından geçirdiğini ancak kendi kendine can çekişerek yok olmasını tercih ettiğini dile getirmekten çekinmez. Avvâd'ın yaptığı bu tenkitler objektif açıdan değerlendirildiğinde özünde doğru, üslûbunda yanlış olduğunu söylemek durumundayız.

Ayrıca Avvad'ın o günlerde revaçta olan *Medresetu'd-dîvân*²⁶ adlı ekolün izinden gitmeye çalıştığı da ortaya çıkmaktadır. Nitekim yaptığı tenkitte ölçüyü kaçırdığının farkında olan Avvad daha sonraki süreçte Hicâz edebî sanatlarını islah etme çerçevesinde söz konusu eserleri tenkit etmeye çalıştığını vurgular ve yazarın şahsına yönelik menfî bir amacının olmadığını kaydeder.²⁷

Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih (ö. 2017) ise modern Suud edebiyatında nesir konusunun müstakil olarak ele alındığı ilk çalışma olan *en-Nesru'l-edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye 1900-1945* adlı eserinin kısra kasıra (öykü) bölümünde *Tev'emân*'a da yer vererek onun modern hikâye sanatının ilk denemesi olduğunu ifade eder. Suudlu edebiyatçı Sultân Sa'd el-Kahtânî de *Tev'emân*'ın kapağında yer alan "*Evvalu Rivâye zaharat fi'l-Hicâz*" ibaresindeki "rivâye" (roman) sözcüğünden "hikâye" kastedildiğini belirtir. Binaenaleyh yukarıda zikredilen görüşler bir arada düşünüldüğünde söz konusu eserin teknik olarak roman olmadığı söyleminin yabana atılmayacak bir görüş olduğunu gösterir.²⁸

²⁶ Modern Arap şiirinde ortaya çıkan bir ekol olup XIX. asrın ikinci yarısı ile XX. asrın birinci yarısında romantizm akımını benimseyen Abbas Mahmud Akkâd, İbrahim Mâzinî ve Abdurrahmân Şükri tarafından kurulmuştur. Bu ekolün müntesipleri edebî ürünlerinden ziyade bu alandaki tenkitleriyle ön plana çıkmışlardır. bkz. Mehmet Yalar, *Modern Arap Şiiri: Kavram-Kaynak-Yapı*, Arasta Yayınları, Bursa, 2003. s. 94; Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2012. ss. 16-17.

²⁷ Muhammed Hasen Avvâd, *Teammulât fi'l-Edebî ve'l-Hayât*, Matbaâtu'l-Âlemi'l-Arabî, Kahire, 1950. s. 114-116.

²⁸ Kahtânî, er-Rivâye fi'l- Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, s. 75.

Konuya ilişkin yapılan araştırmada Ensârî'nin *Tev'emân*'ın tam olarak roman olmadığına bilincinde olduğu ve bu tür eleştirileri peşinen kabullendiği görölmektedir. Nitekim o bir makalesinde *Tev'emân*'dan kıssa (hikâye) olarak bahsetmektedir. Ayrıca söz konusu eserinin ön sözünde toplum ahlâkını yozlaştıran akımlarla misliyle mücadele etme adına bu eseri kaleme aldığını belirtmesinin hemen ardından özeleştiri yapmaktan kaçınmaz ve eserin tam anlamıyla modern roman unsurlarına sahip olmadığını açıkça ifade eder. Böylece olası eleştirileri daha en baştan kabullenerek eserdeki noksanlıkların farkında olduğunun mesajını verir.²⁹

Tev'emân'ın roman olmadığına ilişkin yukarıda zikredilen birbirinden farklı tüm bu görüşlere rağmen onu değerlendiren edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerin kâhir ekseriyeti Arap yarımadasında yayımlanan ilk örnek olduğunu dikkate alarak bazı açılardan roman özelliklerine haiz olmasının yeterli olduğuna kanaat getirmiş ve Suud romancılık tarihi açısından bir milad olduğunu belirtmişlerdir. İlk baskısı 1930 yılında yapılan *Tev'emân* 74 orta boy sayfadan oluşur. Eser Suudi Arabistanda bulunan *Dâru'l-menhel* tarafından Mahmûd Hamdûn'un kaleme aldığı ön söz ilave edilerek tekrar basılmıştır.³⁰

Merhemu't-tenâsî fi saydeliyeti'l-âmâl (1932)

Yazarın *Tev'emân*'ın ardından kaleme aldığı ve roman olarak zikrettiği bu küçük hacimli eser *Savtu'l-*

²⁹ Ensârî, *et-Tev'emân*, ss. 4-5; Şâmih, *en-Nesru'l-Edebî*, s. 148; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 46.

³⁰ Kaş'emi, “*er-Rivâyetu'l-Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke*”, s. 174; Ensârî, *et-Tev'emân*, (kapak sayfası).

Hicâz gazetesinin 8 Cemâziyelâhir 1352/29 Ağustos 1932 tarihli 72. sayısında neşredilir. Bazı edebiyatçıların roman listesinde zikrettikleri bu eserin yakından uzaktan roman türüyle hiçbir ilgisi olmadığını ve katiyen roman olarak değerlendirilemeyeceğini iki ayrı makalesinde savunan Muhammed Hasen Avvâd eleştiri dozunu kaçırarak yazarın romancı bir ruha sahip olmadığını daha önce de onu bu hususta ikaz ettiğini ancak aynı hatayı tekrarladığını ifade edip ithama varan bir üslub kullanır. Ayrıca Ensârî'nin roman yazma sevdasından uzaklaşıp, uzmanlık alanı olan nahv ve sarf konularıyla ilgilenmesi gerektiğini belirtir. Son olarak da Ensârî'nin Arap dili alanındaki değerli çalışmaları nedeniyle bizzat onu takdir eden yazılar kaleme aldığını hatırlatır.³¹

Âsâru'l-Medîneti'l-münevvere (1934)

Yazarın ilk eserlerinden olan bu çalışmada Medine'nin arkeolojik ve tarihsel değeri olan mekanlar tanıtılmaktadır. On bölümden oluşan bu eserin ilk baskısı 1934'te Medine'de bulunan *Mektebetu'l-ilmîyye* yayınevini girişimleriyle Dımaşk'ın *Matbaatu'ş-şark* adlı basımevinde gerçekleşir. Yaklaşık on yıllık bir araştırma ve emeğin ürünü olan çalışmada tanıtılan bazı eserlerin harita ve fotoğraflarına yer verilir. Alanında bir ilk olduğu görülen çalışma yazarın sahada yaptığı bilimsel

³¹ Avvâd, *Âmâlu'l-Avvâdi'l-Kâmile*, C. I, ss. 368-369; Fahd b. Muhammed b. Hamid eş-Şerîf, *el-Hareketu'n-Nakdiyye fi's-Sahâfeti's-Suûdiyye min 1343 h. ilâ 1383*. Camiâtu Umîi'l-Kurâ Külliyyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2002, s. 20; Kaş'emî, "*er-Rivâyetu'l-'Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke*", s. 16; Avvâd, *Teemmülât fi'l-Edebî ve'l-Hayât*, ss. 102-114.

araştırma ve gözlemlerinden oluşmuştur. Mısırlı gazeteci, siyasetçi ve düşünür Muhammed Hüseyin Heykel (ö. 1956) 1936 yılında Hicaz'a gerçekleştirdiği hac seyahatini anlattığı *Fî menzili'l-vahy* adlı eserinin birçok yerinde Abdulkuddûs el-Ensârî tarafından kaleme alınan *Âsâru'l-Medîneti'l-Münevvere* adlı kitaptan bir nüshanın bizzat yazar tarafından kendisine hediye edildiğini ve eserden oldukça istifade ettiğini belirtip müelliften sitayişle bahseder. Söz konusu eserin takriz bölümünde de anlaşıldığı üzere çalışma özet halinde Fransızca ve Malayca'ya çevrilmiştir.³²

Islâhât fî luğati'l-kitabe ve'l-edeb (1933)

Abdulkuddûs Ensârî'nin *Savtu'l-Hicâz* gazetesinde yayımladığı makalelerinden derlenen küçük hacimli bir eser olup ilk baskısı 1933 yılında Beyrut'ta bulunan *Matbaâtu'l-vefâ*'da gerçekleşir.

Târîhu medineti Cudde (1963)

680 sayfalık bu eserde İslâm öncesi dönemden XX. yüzyıla kadar Cidde şehrinin tarihi farklı kaynaklardan yararlanarak ele alınmaktadır. Çalışmanın ön sözünde

“Bu tür çalışmaların gereksinim ve zorluklarının bilincinde olarak kapsamlı ve derin araştırmalar yaptım. İlmî emanete riayetini bir gereği olarak istifade ettiğim kaynak ve referansları zikretmeye gayret ettim.”

³² Muhammed Hüseyin Heykel, *Fî Menzili'l-Vahy*, 8. bs., Dâru'l-Maârif, 1986; Abdulkuddûs el-Ensârî, *Âsâru'l-Medîneti'l-Münevvere*, 2. bs., el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine, 1973.

şeklindeki ifadelerinden yazarın akademik hususlara uyma konusunda ne denli titiz olduğu görülmektedir. Eserin basımı 1963 yılında Cidde’de bulunan *Dâru’l-Asfihânî* tarafından gerçekleştirir.

Târîhu Ayni-l-azîziye bi Cudde ve lemehât an mesâdiri’l-miyâh fi’l-memleketi’l-Arabiyyeti’s Suûdiyye (1969)

Adın da anlaşılacağı üzere eserde Cidde'nin en önemli su kaynaklarından Kral Abdulaziz’in şahsî bağışıyla hizmete açılan Azîziye sularının yanı sıra Suudi Arabistanda bulunan tüm su kaynakları ele alınmaktadır. Eser 1969 yılında Beyrut’taki *Dâru’l-ilm li’l-melâyîn* tarafından neşredilir. Eserin İngilizce versiyonu da 1972’de aynı yayınevi tarafından çıkar.

Muhâdarât İs’âf (1942)

Yazarın Mekke’deki görevi esnasında *Nâdi’l-İs’âf li’l-muhadarât* adlı edebiyat kulübünde verdiği derslerden derlenip 1942 yılında Mekke’de neşredilir.

Beyne’t-târîh ve’l-âsâr (1970)

Otuz yılı aşan bir çalışmanın ürünü olan ve alanında ana kaynaklardan kabul edilen bu eser Suudi Arabistan’ın yanı sıra Kuveyt, Ürdün, Lübnan ve Suriye’deki bazı tarihi mekân ve eserleri ele almaktadır. Eserin ilk baskısı 1970 yılında *Dâru’l-ilm li’l-melâyîn* tarafından gerçekleştirilir. İtalyan oryantalist Vincenzo Strika Roma’da verdiği “*Araştırmacı ve düşünür olarak Abdulkuddûs Ensârî*” adlı konferansta *Beyne’t-târîh ve’l-*

âsâr adlı çalışmanın Ensârî'nin en önemli tarih eseri olduğunu belirtmiştir.³³

Bunâtu'l-ilm fi'l-Hicâzi'l-hadîs (1946)

Bu eserde *Medine Dini İlimler Okulu*'nun kurucusu es-Seyyid Ahmed el-Feyzabâdî'nin hayatı ele alınmaktadır. Eser 1946 yılında Kahire'de *Matbaâtu lecneti't-telîf ve't-terceme ve'n-neşir* tarafından basılır.

Ensâriyât (1964)

Bir şiir divanı olan bu eserin ilk baskısı 1964 yılında Beyrut'ta *Matbaatu'l-vefâ* tarafından gerçekleşir.

el-Melik Abdulazîz fi mir'âti's-şi'r (1974)

Kral Abdulaziz b. Suud'ı çeşitli yönlerden anlatan kasidelerden oluşan bu eserin ilk baskısı 1974'te Mekke'de *Nedve* matbaalarında gerçekleşir.

et-Tahkîkâtu'l-mu'edde bî hatmiyeti dammi cîm'i Cudde (1965).

Benû Suleym (1971)

İslamın Hicaz'dan dünyaya yayılış hikayesini ele alan eserin ilk baskısı 1971 yılında *Dâru'l-ilm li'l-melâyîn* tarafından gerçekleştirilir. Eser'de özellikle erken bir dönemden itibaren islamın yayılışında önemli rolü olan *Benû Suleym* kabilesine dikkat çekilir. Ayrıca *el-İber* adlı eseri üzerinden İbn Haldûn'a (ö. 1406) bazı tenkitler yöneltilir.

³³ Kunbus, Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî, s. 46.

et-Târîhu'l-mufasssal li'l-kâbeti'l-müşerrefe kable'l-İslâm (1983)

Kabe'nin tarihini müstakil olarak ele alan nadir çalışmalardan olan bu eserin ilk baskısı *Nâdi Mekke es-sekâfiyyu'l-edebî* tarafından 1983'te gerçekleşir.

Tahkîk emkine fi'l-Hicâz ve Tihâme (1959).

Arbaâ eyyâm meâ şâiri'l-Arab Abdilmuhsin el-Kâzımî (1968).

el-Kitâbu'l-fiddâ li mecelleti'l-Menhel (1960)

Menhel dergisi'nin yayım hayatına girmesinden çeyrek asır geçmesi anısına kaleme alınan bu eser 1960 yılında *Dâru'l-Asfihânî* tarafından basılmıştır.

Meâ ibn Cubeyr fî rihletih (1977).

Rihle fî kitâb mine't-turâs (1978)

Kitap kritiği niteliğine sahip olan bu eserde Mısırlı tarihçi, edip, şair ve devlet adamı Alî b. Zâfir el-Ezdî el-Hazrecî (ö. 1216) tarafından kaleme alınan ve konusunda yazılmış ilk eser olan *Bedâiu'l-bedâih* ele alınmaktadır. Bazı şairlerin irticâlen söyledikleri şiir, latife, edebî sözleri ve hâtıralarını ihtiva eden İbn Zâfir'in bu eseri Arap edebiyatının önemli kaynaklarından³⁴.

³⁴ Ali b. Zâfir, *Bedâiu'l-bedâih* (thk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007. s. 5-7.

Târîku'l-hicreti'n-nebeviyye (1978).

Rihletu'l-Bâhâ (1980)

Ensâri'nin Menhel dergisinin farklı sayılarında yayımlanan yaklaşık on üç seyahat gezisinden biridir.

Tâif târîhen ve hadara ve mesâdiru's-serâ (1978)

Küçük hacimli bir kitapçık olan bu eser, Taif şehrini tarihi ve kültürel yönden ele almakta şehirde yetişen alim, şair ve ediplere değinmektedir. Eserin ilk baskısı Taif'te *Dâru Sâkif*'te yapılmıştır.

es-Sıyâm ve tefâsîru'l-ahkâm (1971)

Ensâri'nin 1971 yılının Ramazan ayında *Nidâu'l-İslâm* radyosunda oruca yönelik sohbetlerinden derlenen bir eserdir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümü oruca ilişkin hükümlere ayrılmışken ikinci bölümde ibâdât, muâmelât ve ukûbat'la ilgili âyetler (ahkam ayetleri) ele alınmıştır. Eser müellifin vefatından sonra yayımlanmıştır.

1.2. MUHAMMED NÛR EL-CEVHERÎ (1919-1998)

Suud edebiyatının öncü romanlarından *el-İntikâmu't-Tab'î*'nin yazarı Muhammed Nûr Abdullah el-Cevherî ailesinin İslâmî faaliyetleri nedeniyle buldukları Singapur'da doğdu. 1926'da ailenin Mekke'ye dönmesi üzerine burada eğitimine başlar ve *Fahriyye Medresesi*'nden³⁵ mezun olur. Eğitimini tamamlamasının akabinde medresenin *Felak*

Muhammed Nûr el-Cevherî

şubesinde öğretmen olarak görev alır. Daha sonra Tâif ve Hufûf'ta İngilizce öğretmeni olarak görevlendirilir. Mekke'de bulunan yurt dışı eğitim programına kaydolar. Buradaki eğitimini başarıyla tamamlayarak *Kahire Üniversitesi Tıp Fakültesi*'nde burslu olarak okuma hakkı elde eder. 1956'da tıp fakültesinden mezun olur. Mısırda eğitim aldığı yıllarda Suudlu

³⁵ Osmanlı döneminde Mekke'de kurulan, ilk ve ortaöğretim seviyesinde eğitim veren okul. bkz. eş-Şâmih, et-Talîm fî Mekke ve'l-Medine: Âhire'l-Ahdi'l-Usmânî, ss. 39-53; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Hareketü'l-Edebiyye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 5. bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1986. ss. 145-149.

bir genç hanımefendi ile evlenir. 1957 yılında Cidde'ye dönerek tabip ve okul sağlığı genel müdürü olarak görev alır. 1967 yılında tıp uzmanlığı eğitimi için Ankara'ya gider ve çocuk hastalıkları uzmanlığı dalında iki yıl eğitim gördükten sonra ülkesine geri dönerek görevine devam eder. 1970'te Riyad bölgesi okul sağlığı genel müdürü olarak atanması üzerine Riyad'a taşınır ve 65 yaşına kadar bu görevi yürütüp ardından emekliliğe ayrılır. 1998'de 79 yaşında Riyad'ta vefat eder.³⁶

Muhammed Nûr el-Cevherî'nin bilinen tek eseri Suud edebiyatının öncü romanlarından kabul edilen *el-İntikâmu't-tab'î* dir.³⁷

el-İntikâmu't-tab'î (1935)

Cevherî'nin henüz on altı yaşındayken kaleme aldığı ve 1935 yılında yayımlanan *İntikâmu't-tab'î* adlı bu eseri değerlendiren bazı edebiyatçılar onun ilk Suud romanı olduğunu savunur. Nitekim akademisyen yazar Abdulaziz Muhammed es-Subeyyil ilk Suud romanının *Tev'emân olduğunu* söyleyen yazarları bu kanıya sevk eden en bariz sebebin eserin kapağındaki *Hicaz'da yayımlanan ilk roman* ifadesi olduğunu söyleyip eserin katiyen roman olarak nitelendirilecek bir yönü olmadığını ve roman tekniklerinin göz önüne alınarak roman doğuşunun *İntikâmu't-tab'î* ile başlatılması gerektiğini belirtir. Tüm yönleriyle olmasa da modern romanın temel özelliklerinin

³⁶ Tâhir, *Mucemu'l-Matbûati'l-Arabiyye*. C. II, s. 772.

³⁷ Hâzîmî, *Mevsûatu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 10-14, 149.

çoğunu barındıran ilk eserin *İntikâmu't-tab'î* olduğunun altını çizer.³⁸

Daha önce de belirtildiği üzere sanatsal özelliklerine bakılmaksızın bu alanda ilk romanın *Tev'emân* olduğu en yaygın görüştür. Ancak konuya modern roman teknikleri açısından yaklaşım *Tev'emân*'ın roman olarak nitelendirilemeyeceği görüşü kabul edildiği taktirde, temel roman unsurlarını nispeten daha fazla barındırdığı görülen *İntikâmu't-tab'î*'nin ilk Suud romanı olduğunu söylemek mümkündür. Yaygın kaniya paralel olarak ilk Suud romanının *Tev'emân* olduğu kabul edilmesi halinde dâhi *İntikâmu't-tab'î*'nin basım yeri Cidde yani Suudi Arabistan toprakları olması bakımından bir ilktir. Daha önce de belirtildiği üzere *Tev'emân*'ın basımı Şam'da yapılmıştır. İlk dönem romanlarını ele alan kimi yazarların böyle bir eserin olduğunu fakat kayıp listesinde yer aldığını belirtmeleri üzerine yapılan araştırmada eserden birer nüshanın hem *Mekke Harem-î Şerif Kütüphanesi* hem de *Kral Fahd Millî Kütüphanesi*'nde bulunduğu ortaya çıkmıştır. 39 sayfalık küçük hacimli eserin kapağında *Rivâyetu'l-intikâmu't-tab'î; Rivâye ilmiyye, edebiyye, ahlâkiyye, ictimâiyye* yazılıdır. Girişinde ise yazarın roman özelliklerine haiz bir roman yazmak için elinden geleni yapacağını ifade eden yazısı bulunmaktadır. İlk dönem Suud romanlarına değinen birçok kaynağın roman listesinde zikretmediği *el-İntikâmu't-tab'î* dönemin önemli kaynaklarından *Savtu'l-*

³⁸ Abdulazîz b. Muhammed es-Subeyyil "el-İntikâmu't-Tab'î", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, Dâretu'l-Melik Abdulazîz, C. I. Riyad. 2018. ss. 86-87.

Hicâz gazetesinin 11 Haziran 1935 tarihli 160. sayısında tanıtımı yapılmıştır.³⁹

Aşırı tenkitleriyle tanınan Suud edebiyat eleştirmeni Muhammed Hasen Avvâd hicri 1354'te Cidde'de bulunan *Matbaatu'ş-şarkiyye*'de tab edilen *İntikâmu't-tab'î* adlı eserden bir nüshanın *Fahriyye medresesi* mezunu ve eğitimcilerinden yazar Muhammed Nûr Abdullah el-Cevherî tarafından kendisine takdim edildiğini söyleyerek hem eseri hem de yazarı över.⁴⁰ Ancak eserden bahsederken bazen kısza bazen de rivâye ifadesini kullanır ve edebî sanat bakımından orta seviyede olduğunu vurgular.⁴¹ Ali Cevâd Tâhir de (ö. 1996) *Mucemu'l-matbûati'l-Arabiyye fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* adlı bibliyografik nitelikli eserinde Muhammed Abdurrahmân eş-Şâmih ise *en-Nesru'l-edebî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye 1900-1945* adlı çalışmasında *İntikâmu't-tab'î*'ye değinir. 1959 yılına kadar yayımlanan romanları ele alırken *İntikâmu't-tab'î*'yi zikretmeyen edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzimî

³⁹ Abdulazîz b. Muhammed es-Subeyyil "Muhammed Nûr el-Cevherî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udabâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, Dâretu'l-Melik Abdulazîz, C. I. Riyad, 2018. s. 273.

⁴⁰ Avvâd, *Teemmulât fi'l-Edebî ve'l-Hayât*, ss. 176-180.

⁴¹ Bu durum, yazılı anlatım türlerinden olan ve o dönemde nispeten yeni olan kısza kasîra, uksûsa ve rivâye gibi kavramların yekdiğerinden ayrıldıkları özelliklere tamamen vâkıf olmayan birçok edebiyatçının bu kavramları birbirinin yerine kullandığını, yazarların da eserlerini bu bilinçle nitelendirdiklerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bu dönemde roman mefhumunun henüz zihinlerde tam anlamıyla yerleşmemesinden dolayı, sanatsal özellikleri bakımından roman olarak değerlendirilebilecek eserlerin dahi zaman zaman kısza vb. nitelikte anıldığı anlaşılmaktadır. bkz. Orhan, *Suudi Arabistan Romanı*, ss. 43-44.

de daha sonra bu görüşünü revize ederek onu doğuş dönemi romanları listesinde zikreder. Yahyâ Mahmûd es-Saâtî de Suud edebiyatına hasredilmiş ilk bibliyografya olan *el-Edebu'l-Arabî fi'l-memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* adlı eserinde söz konusu romanı zikretmekle birlikte yazar adı olarak *Muhammed Nûr el-Cevhercî*, eser adını da Abdusselâm Tâhir es-Sâsî'nin (ö. 1980) Suud edebiyatında ilk tenkit eserlerinden olan *Fî zilâli's-sarâha*'da ve Ali Cevâd Tâhir'in yukarıda geçen eserinde yaptığı gibi *el-İntikâmu't-tabî'î* olarak kaydeder. Sultân Sa'd el-Kahtânî de bu hususta tamamen Saâtî ile aynı görüşleri paylaşır. Söz konusu eser 2007 yılında Riyad'ta bulunan *Tuvâ* yayınevi tarafından “*İntikâm*” adıyla 62 sayfa halinde ve iç kapağında ilk Suud romanı olduğu ifade edilerek yayımlanır.⁴²

Eser Necîb adlı Taifli bir gencin ailesinden kalan servetini arkadaşlarıyla birlikte zevk ve sefaya harcamasını ve *Süleymân el-Ankarî* adlı arkadaşının ona ihanet ederek servetini ele geçirmesini anlatmaktadır. Sahip olduğu serveti kaybeden genç psikolojik bir buhrana girer ve çözümü Taif'ten ayrılarak kendini daha rahat hissettiği Mekke'ye taşınmakta bulur. Burada ziyaret ettiği bilge ve ârif tabip sıkıntılarının giderilmesinde ona epey yardımcı olur. Necîb ıstırap ve kaygılarından kurtulmak için aradığı sağlam manevî sığınağı bulmuştur. Mekkeli tabibin kızıyla evlenen Necîb bir süre sonra sıkıntılarından ve olumsuz duygularından tamamen kurtulmuş bir halde yeni bir hayata başlar. Günlerden

⁴² Abdusselâm Tâhir es-Sâsî, *Fî Zillî's-Sarahâ*, Dâru Mısır li't-Tıbaâ, Kahire, 1952. s. 13; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 21.

birinde tesadüfen *Ecyâd* hastanesinde *Süleymân el-Ankarî*'yi görür. *Ankarî* ölümle sonuçlanan frengi hastalığına yakalanmıştır. Hastanenin bir köşesinde ilgiden mahrum, kimi kimsesi olmadan perişan bir halde durmaktadır. Bu durum doğal bir intikam olarak anlatılarak eser adına işaret edilir.

1.3. AHMED ES-SİBÂÎ (1905-1984)

Ebû Usâme Ahmed b. Muhammed es-Sibâî Hicaz bölgesinin yetiştirdiği ünlü edebî simalardan biridir. Tarihçi, edebiyatçı ve gazeteci kimliğiyle tanınan Sibâî 1905 yılında Mekke’de yoksul bir ailede doğdu. Henüz beş yaşında iken dinî eğitime ek olarak temel eğitimin verildiği küttâb⁴³ adı verilen mahalle mektebinde eğitime başladı.

Ahmed es-Sibâî

Daha sonra Şerif Hüseyin döneminde Mekke’de açılan *Medresetu’l-Hâşimiyye* ve *Medresetu’r-râkiyye*’de eğitimine devam ederek mezun olur. Ancak on dört yaşındayken babasının vefat etmesi üzerine yüksek öğrenimini tamamladan

⁴³ Bazı İslâm ülkelerinde dinî ilkokullara verilen ad. Bu mekteplerin esas gayesi Kur’an başta olmak üzere İslâm dininin âdâb ve erkânını, yazı yazmayı ve temel matematik konularını öğretmektir. bkz. Ahmed Şelebi, *Târîhu’t-Terbiyeti’l-İslâmiyye*, Dârul-Keşşâf, Beyrut, 1954. ss. 20-25.

iş hayatına atılmak zorunda kalır. Mısırlı hacılar için hac rehberliği yapar.⁴⁴

Sonraki yıllarda eğitim-öğretim hayatına kaldığı yerden devam etme fırsatı bulan Sibâî Mısır'a giderek İskenderiye'deki Kıpti Lisesi'ne kaydolur. Burada iki yıl eğitim aldıktan sonra ülkesine dönüp hafızlık eğitiminin yapıldığı bir okulda öğretmen olur. Daha sonra *Dâru'l-fâizîn* medresesine müdür olarak atanır. Ardından *Medresetu's-safâ* ilkokulunda bir süre Arap dili hocalığını yürütür. İlerleyen dönemlerde gazetecilik mesleğine yönelen Sibâî muharrir olarak girdiği *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin birçok kademesinde çalışır. Söz konusu gazetenin imtiyaz hakkı 1935'te devredilmesinin ardından hem gazetenin genel müdürü hem de yazı işleri müdürü olarak görev alır. Ayrıca Eğitim Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı gibi devletin farklı kurumlarında çeşitli görevler üstlenir.⁴⁵

Suud tarihçiliğinin öncüsü olmasının yanı sıra ülkedeki gazeteciliğin de kurucusudur. Hikâyeciliğinin yanı sıra edebiyat eleştirmenliği yönüyle de bilinmiştir. Fasih Arapça ile halk dilini ustalıkla mezceden Sibâî eserlerindeki müstehzi üslubuyla dikkat çekmiştir. Suudi Arabistan'ın eğitim-öğretim çalışmalarını raporlaştıran ilk kişi olan Sibâî bu çerçevede öğretmenlere rehber niteliğinde altı ciltlik *Sullemu'l-kıraâ* adlı bir eser kaleme alır. 1958'de *en-Nedve* gazetesini, 1960'ta da *Kureyş* gazetesini çıkararak bu gazeteler adıyla birer matbaa (*Matbaâtu Kureyş-Matbaâtu'n-Nedve*) kurar ve bu gazetelerin yazı işleri müdürlüğünü yürütür. Gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra ülkede kurulan ilk radyonun genel sekreterliğini ve

⁴⁴ Huseyn, *Udebâ Suûdiyyûn*, ss. 15-17; Nizâr Abâza-Muhammed Riyâd el-Mâlih, *İmâmu'l-Âlâm Zeyl li Kitâbi'l-Âlâm li Hayriddîn ez-Ziriklî*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1999. s. 35.

⁴⁵ Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. III, ss. 1303-1304.

danışmanlığını yapan Sibâî *Fikretu'l-yevm* adıyla gerçekleştirdiği programlarını derleyerek *Kâle ve kultu* adıyla yayımlar. Filistin Savunma Komisyonu yanı sıra birçok sivil toplum kuruluşuna üye olur. Ayrıca Suudi Arabistan'da *Mesrah Kureyşi'l-İslâmî* adında bir tiyatro kurma fikrini ortaya atan ilk yazar olarak tanınır.⁴⁶

Suudi Arabistan'da kadın hak ve eğitiminin öncü savunucularından olan Sibâî eserlerinde yoğun bir şekilde kadının toplumdaki yerinin ne olduğunun bilinmesi gerektiğine işaret eder. Nitekim *Hâcetunâ ilâ ta'lîmi'l-benât* başlıklı makalesinde kadın eğitiminin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaya çalışarak, toplumun kadın eğitime yönelik ön yargılarını eleştirel bir dille aktarır. Söz konusu makale 1936'da Muhammed Saîd Abdulmaksûd (ö. 1941) ile Abdullah Umar Belhey'r'in (ö. 2002) modern Hicaz edebiyatçılarının nazım ve nesir türündeki çalışmalarından derledikleri ve Muhammed Hüseyin Heykel'in bir mukaddime yazdığı *Vahyu's-sahrâ* adlı eserde neşredilir. *Savtu'l-Hicâz* gazetesinde de *Fetâtu'l-Hicâz* müstear isimle Sibâî'nin konuya ilişkin görüşleri yayımlanır.⁴⁷

Şeyhu'l-müerrihîne's-Suûdiyyîn ve *Şeyhu's-sihâfa'l-Arabiyye fi'l-Hicâz* lakablarıyla da anılan Ahmed Sibâî, Suudi Arabistan'ın kültür, edebiyat ve basın hayatına yaptığı katkıları nedeniyle Arap edebiyatı dalında Devlet Onur Ödülü ile taltif edilir. 1984 yılında Tâif'te vefat eden Sibâî Mekke'de bulunan *Cennetu'l-Muallâ* mezarlığına defnedilir. Hicaz toplumunun sosyo-kültürel hayatını objektif bir biçimde aktarmaya özen

⁴⁶ Kahtânî, er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, s. 38.

⁴⁷ Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs* C. III, ss. 1303-1304; Mağribî, *Âlâmu'l-Hicâz*, C. III, s. 11; Emîn Süleymân Seydû-Muhammed b. Abdurrezzâk el-Kaş'emî, *Mevsûâtu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, C. IX, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzi, 2001, s. 27; Abâza-Mâlih, *İtmâmu'l-Âlâm*, s. 35.

gösteren Sibâî kaleme aldığı nitelikli çalışmalarıyla ardından önemli bir iz bırakır. Mısırlı ünlü edebiyatçı ve gazeteci Abdulkadir el-Mâzîni'den (ö. 1949) ciddi anlamda etkilenen Sibâî toplumsal gerçekleri ironik bir üslûbla ve ustalıklı tasvir eder. Nitekim Sibâî'nin eserlerini değerlendiren Mansûr el-Hâzîmi onun *Fikrâ* adlı eserinde Cibrân Halîl Cibrân'dan ilham aldığını *Ebû Zâmil* adlı eserinde ise Abdulkadir el-Mâzîni, Tâhâ Hüseyin ve Abdulaziz el-Beşrî'den (ö. 1943) doğrudan etkilendiğini belirtir.⁴⁸

Tarih ve kültür alanında yüzlerce makalesi ve onlarca eseri bulunmasına rağmen anlatı türünde birkaç çalışması olan Sibâî'nin yayımlanan başlıca eserleri şunlardır:⁴⁹

Fikrâ (1948)

Başta eğitimin değeri ve önemi olmak üzere, aşk, evlilik, mutluluk, sadakat gibi konuları ele alan bu eserde bir genç kızın başından geçenler aktarılır. Kadının bir birey olarak özgüvenine işaret edilir. Suudi Arabistan'ın o günkü atmosferiyle harmanlanmış bir melodramatik

⁴⁸ Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, ss. 104-109; *İsneyniyye*, C. II, ss. 222-225; Saîd Ali Ahmed el-Cueydî, *Ahmed es-Sibâî Edîben*, Beyrut, Müessesetu'l-İntişâri'l-Arabî, 2015. s. 20; Mansûr İbrâhim el-Hâzîmi, *Mucemu'l-Mesâdiri's-Sihâfiyye-Cerîdetu Savtu'l-Hicâz*, Riyad, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005, ss. 14-16; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. III, ss. 1303-1304; Robert b. Campbell el-Yesû'î, *Âlam Edebi'l-Arabiyyi'l-Muasır Siyer ve Siyer Zâtiyye*, eş-Şeriketu'l-Muttehîde li't-Tevzî, Beyrut, 1996. ss. 697-698.

⁴⁹ Abdulkerîm b. Hamed, *Mucemu'l-Muerrihîne's-Suûdiyyîn*, Matbaâtu Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, 2001, s. 98; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs* C. III, s. 1303; Hâzîmi, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, s. 46; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, s. 104-109; Abdulmaksûd ve Belheyr, *Vahyu's-Sahrâ*, s. 92; Huseyn, *Udebâ Suûdiyyûn*, s. 21.

imgeleme sahip olan eserde verilen mesajı pekiştirmek için roman kahramanı olarak Taif ile Mekke arasındaki bölgede yaşayan Fikrâ adında bir bedevî kız tercih edilir. Geniş bir kültürel birikime ve güçlü bir muhakeme kabiliyetine sahip olan Fikrâ'nın toplumdaki yanlış düşüncelerle mücadelesi anlatılmaktadır. İçinde Mısır, Türkiye ve İtalya'nın da olduğu birçok ülkeyi gezmiş olan Fikrâ gelenek ve göreneklere karışmış hurafelere direnişi ve toplumun kültürel seviyesinin yükselmesine yönelik çabaları akıcı bir dille aktarılır. Romantik üslubun görüldüğü eserde Hicaz bölgesi tasvir edilerek günlük yaşantıya ilişkin önemli ipuçları verilir.⁵⁰ Kadının topluma kazandırdığı manevî ve kültürel değerlere işaret eden Fikrâ kahramanı kadın olan bir roman olması yönünden bir ilk olarak Suud edebiyat tarihine geçmiştir. Söz konusu eserin bazı bölümleri 1947'de tefrika edilerek *Menhel* dergisinde neşredilir. 1948'de ise bir kitap halinde Kahire *Daru'l-kitâbi'l-Arabî* tarafından yayımlanır. Sibâî'nin Zuheyr ve Usâme adlı çocuklarına ithaf ettiği bu eser 1948'de Hasen Şerbetlî Ödülü'nün En Güzel Edebiyat Eseri dalında ödüle layık görülür. Ancak Sibâî bu eserle gerçekleştirdiği bunca başarıya rağmen Ahmed Abdulfâtur Attâr'ın (ö. 1991) sert ve tehditkâr bir üslub kullandığı tenkitten payına düşeni almaktan kurtulamaz.⁵¹

⁵⁰ Cueydî, Ahmed es-Sibâ'î Edîben, s. 304.

⁵¹ Şeyh Emîn, el-Hareketu'l-Edebiyye, s. 464; Kahtânî, er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye, s. 77; Mansûr İbrâhim el-Hâzimî, Mevsûâtul-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs, s. 72; Rağde Sâlih el-İdrîsî, *Sûretu'l-Batle fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*, Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2014. ss. 19-20; Ahmed

Felsefetu'l-cin (1949)

Saîd Ali Ahmed el-Cueydî'nin *Ahmed es-Sibâî Edîben* (2015) adlı eserinde yer verdiği bu eser yaklaşık 130 sayfa olup bazı bölümleri 1949 yılında *Menhel* dergisinde tefrika edilir. Makale ile roman üslûbünün mezcedildiği eserde roman kahramanının cin âlemine yaptığı seyahatin romantik bir üslûpla anlatımı şeklinde kurgulanmıştır.⁵²

Mutavvifûn ve huccâc (1953)

Toplumsal eleştiri niteliğindeki makalelerden oluşan bir kitap olmasına rağmen⁵³ Saîd Ali Ahmed el-Cueydî ile Halûd Sefer el-Harisî'nin roman olarak zikrettikleri bu eser 116 sayfa civarında olup Ahmed es-Sibâ'î'nin kişisel deneyim ve gözlemlerini aktarmaktadır. 1953'te yayımlanan bu eserin öne çıkan teması Mutavviflerin (Hacılara tavaf etmekte yardımcı olmayı meslek edinen kişi) çektiği sıkıntılar olan bu eser ikincil konu olarak üniversite mezunu bir kızla yapılan evliliği anlatır.⁵⁴

Ebû Zâmil/Eyyâmî (1954)

Kimi edebiyatçıların Suud edebiyatında modern otobiyografi türünün ilk örneği olduğunu söyleyerek roman listesine dercettikleri bu eseri değerlendiren birçok eleştirmen çalışmanın bir kahraman tarafından aktarılan

Abdulgafûr Attâr, "el-Beyân fî'l-Edeb ve'l-Luga ve'n-Nakd ve'l-Funûn", S. 1, Mekke, Eylül-1949, ss. 1-8; İdrîs, *el-Edebu's-Suûdiyyu'l-Hadîs*, ss. 412; Cueydî, *Ahmed es-Sibâ'î Edîben*, s. 296-299.

⁵² Cueydî, *Ahmed es-Sibâ'î Edîben*, s. 345.

⁵³ Dîb, *Fennu'r-Rivâye*, s. 31.

⁵⁴ Cueydî, *Ahmed es-Sibâ'î Edîben*, ss. 385-386.

bir nevi hatırat kitabı olduğunu savunur. İlk baskısı 1954'te Kahire'de yapılan eserin 2. baskısı 1960 yılında Mekke'de bulunan *Matbaâtu Kureyş*'te gerçekleşir. Hicaz halkının sosyo-kültürel yaşantısının yanı sıra eğitim durumunu ve geleceğe bakışını yansıtan esere 1970'teki baskısında dört bölüm eklenir ve adı *Eyyâmî* olarak değiştirilir⁵⁵

Yevmiyyât mecnun (1958)

Yaşam felsefesine ilişkin konu ve araştırmaları bir delinin ağzından ve hikâye üslubuyla aktaran bir eserdir.

Sahîfetu's-sevâbık (?)

Suçun mahiyetini, bireyi suça iten faktör ve koşulları ve toplumun suçtaki sorumluluğunu ele alan bir eserdir.

Hâletî Kedercân (1967)

Birçok hikâyeden oluşan eser özellikle fushâ Arapça ile yerel Arapça'yı mezcetmesiyle dikkat çeker.

Sullemu'l-kıraâti'l-Arabiyye (1951)

İlkokul öğrencilerine okuma becerisi kazandırmayı amaçlayan altı ciltlik bir eser olup bu alanda Suudi Arabistan'da yayımlanan ilk çalışmadır.

Târîhu Mekke (1953-1958)

Sîbâî'nin en önemli eseri olan bu çalışma iki ciltten oluşmaktadır. İlk cildi 1953'te ikinci cildi ise 1958'de

⁵⁵ Abdullah b. Abdurrahmân el-Hayderî, *es-Sîretu'z-Zâtiyye fi'l-Edebi's-Suûdî*, Dâru'l-Mirâc, er-Rabât, 1998. s. 93; Ahmed es-Sibâî, *Eyyâmî*, Mekke, Matâbrî' Kureyş, h. 1390; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. III, s. 1304; Yesû'î, *Âlam Edebi'l-Arabiyyi'l-Muasır Siyer ve Siyer Zâtiyye*, ss. 697.

yayımlanır. Eser geçmişten XX. yüzyılın ilk yarısına kadar ki sürede bölgede vuku bulan olayları ele alması bakımından bir arşiv niteliğindedir.

De'uvnâ nemşî (?)

Yazar Sîbâî'nin güncel olaylara ve toplumsal meselelere ilişkin çeşitli sorgulamalar yaptığı bu eser konuya ilişkin makalelerden oluşmaktadır.

Kâle ve kultu (1981).

el-Emsâlu's-şâbiyye fî muduni'l-Hicâz (1981).

el-Mürşid ila'l-hac ve'z-ziyara (?)

Haccın eda şeklini, tarihini ve ziyaret adabını ele alan bir hac rehberidir.

Subâiyyât (1982)

Adnan Muhammed Fâyiz el-Hârisî tarafından Sîbâî'nin çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan çalışmalarından derlenen iki ciltlik bir eserdir.

1.4. MUHAMMED ALİ MAĞRİBÎ (1914-1996)

Suudi Arabistan'ın en seçkin edebiyatçı ve tarihçilerinden kabul edilen Muhammed Ali Mağribî 1914'te Cidde'de doğdu. *el-Felâh* medresesinde eğitimini tamamlayıp mezun olmasının ardından Cidde posta idaresinde görev aldı. Daha sonra Mekke'ye yerleşerek Suudlu ünlü edebiyatçı ve yayımcı Şeyh Muhammed

Muhammed Ali Mağribî

Surûr es-Sabbân'ın (ö. 1971) bürosunda çalışır. II. Dünya Savaşı'ndan önce *Savtu'l-Hicâz* gazetesinin editörlüğünde bulunan Mağribî daha sonra bu görevinden ayrılarak ticarete atıldı. Uzun bir süre çeşitli ticarî faaliyetlerde bulunarak bölgede tanınan tüccarlardan biri olur. 5 Kasım 1996 tarihinde Cidde'de vefat eden Mağribî hayatı boyunca birçok resmî ve özel kurumda çalışmasına rağmen akademik çalışmalarını ömrünün sonuna kadar kesintisiz olarak sürdürür. Suud kültür ve edebiyat tarihinde haklı bir üne sahip olan Mağribî'nin *Ukâz*,

el-Medîne ve *el-Bilâd* gibi ulusal gazetelerin yanı sıra birçok yerel gazetede de onlarca şiiri yayımlanır.⁵⁶

Suudlu edebiyatçılar arasında ilk siyer kitabı yazarı olan Mağribî özellikle Hicaz tarihine ilişkin çalışmalara önem verir. Son dönem Hicaz kültür ve edebiyat tarihinde uzmanlaşır. Nitekim *Melâmihu'l-hayâti'l-ictimâiyye fi'l-Hicâz* adlı eserinde milâdi XIX-XX. yüzyıllarını kapsayan dönemin Hicaz sosyo-kültürel yaşantısını kapsamlı bir şekilde ele alarak bölgenin pek bilinmeyen yönlerine dikkat çekmeye çalışır. *Âlâmu'l-Hicâz* adlı üç ciltlik eserinde ise hicrî XIV ve XV. yüzyıllarda vefat eden Hicâzlı meşhur simaların biyografilerine yer vermesinin yanı sıra bölgenin sosyo- kültürel yaşamına ilişkin önemli bilgiler aktarır. Mağribî farklı gazetelerde yayımlanmış onlarca yazısına ek olarak alanında ana kaynak kabul edilen birçok esere imza atmıştır.⁵⁷

Mağribî'nin öne çıkan bazı çalışmaları şunlardır.⁵⁸

el-Bâ's (1948)

Eser yazarın ifadesiyle toplumun aksayan yönlerine dikkat çekerek bunları ıslah etme ve gençlere medeniyetlerini tanıtmaya düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Suud edebiyatının ilk romanlarından olan Sibâî'nin *Fikrâ*

⁵⁶ Huseyn, *Udebâ Suûdiyyûn*, ss. 475-477; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, ss. 210-216.

⁵⁷ Muhammed Ali Mağribî, *Melâmihu'l-Hayâti'l-İctimâiyye fi'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, el-Matbaâtu'l-Arabîyye, Cidde, 1982; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. II, s. 717; Huseyn, *Udebâ Suûdiyyûn*, ss. 478-479.

⁵⁸ Abdullah b. Selîm er-Reşîd, "Muhammed Ali Mağribî", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, C. III, Tabâ Hâssa bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Îlâm, Riyad, 2013, ss. 1584-1585; Seydû-Kaş'emî, *Mevsûâu'l-Edebi'l-Arabîyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, C. IX, s. 171.

adlı eserinden yaklaşık bir yıl sonra yayımlanan *Ba's'ta* Mağribî, içinde doğup büyüdüğü Müslüman-Arap toplumunun çeşitli sorunlarına kafa yorarak çözüm aramakta, yapılması gerekenleri akıcı ve edebî bir üslupla aktarmaktadır. Üslup bakımından Mısırlı ünlü edebiyatçı Tevfik el-Hâkim'in (ö. 1987) etkilerinin görüldüğü bu eserde toplumun geri kalışının nedenleri tespit edilmekle yetinilmemiş, toplumsal gelişme ve ilerlemeye engel olan badirelerin üstesinden nasıl gelinebileceği de herkesin anlayacağı yalın bir dille anlatılmıştır.

Suud edebiyatının öncü romanlarından olan *Bâ's*, yakalandığı amansız hastalığın tedavisini ülkesinde bulamayan *Usâme ez-Zâhir* adlı Hicazlı bir gencin Cidde'den Hindistan'ın Bombay şehrine olan seyahat anılarını ve oradaki izlenimleri aktarması şeklinde kurgulanmıştır. Ölümden sonraki dirilişi sembolik kavramlarla anlatan Kuran-ı Kerim'deki Ashâb-ı Kehf kıssasından ilham alan Mağribî bu eserinde o günkü Müslüman toplumun geri kalışından ve içine düştüğü kaotik ataletten kurtuluş yollarını simgesel bir anlatımla yansıtmaya çalışır.

Eserin iç kapağında:

“وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ
يَسْأَلُونَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا”

âyet-i kerîmesine yer verir.⁵⁹ Romanın sonunda da eserin kaleme alınma neden ve amacı üzerinde durur. Bu minvalde toplumun yaşanan bilim ve sanayi alanındaki gelişmelere gösterdiği reaksiyonu ölçerek toplumsal bir

⁵⁹ Yâsîn Sûresi, 36/51.

bilinç oluşturmaya hedeflediğini ifade eder. Gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmak için takip edilecek rotayı ve kullanılacak yöntem ve teknikleri ele aldığını belirtir. Ayrıca eseri onurlu ve şerefli bir hayat için gayret eden tüm gençlere ithaf ettiğini kaydeder. Bu çalışmasıyla modern anlamda bir roman ortaya koymayı iddia etmediğinin altını çizen Mağribî, 1983'teki ikinci baskıda esere üç öykü ile *Makâmetu'l-aruseyn adlı* bir makame⁶⁰ ekler.⁶¹

Hebbât min ankûd (1968)

Yazarın *el-Bilâd* ve *en-Nedve* gazetelerinde yayımlanmış çeşitli yazılarından derlenen bir çalışmadır.

La'netu haze'z-zemân (1967).

Târîhu'd-devleti'l-Umeviyye (1989).

el-İslâm fî şî'r Ahmed Şevkî (1984)

1974'te Mekke'de gerçekleşen I. Suudlu Edebiyatçılar Konferansı'nda sunulan bir çalışmadır.

⁶⁰ Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâye.

⁶¹ Muhammed Ali Mağribî, *el-Ba's, Matbaâtu Mısır Şerike Musâhime Mısriyye*, Kahire, 1948; Muhammed Celâ İdrîs, *el-Edebu's-Suûdiyyu'l-Hadîs*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2006. s. 412; Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, ss. 81-85, 114, 303; İdrîs, *el-Edebu's-Suûdiyyu'l-Hadîs*, ss. 412; Hâzîmî, *Mevsûatu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, s. 17, 108.

Melâmîhu'l-hayâti'l-ictimâiyye fi'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' aşer (1982).

Âlâmu'l-Hicâz fi'l-karni'r-râbi' aşer (1984-1990).

Lemhât min târîhi'l-Hicâz kable'l-İslâm (1993).

Muhammed hatemu'l-enbiyâ ve'l-murselîn (1996).

Silsiletu âlâmi's-sahâbe (1982-1994).

1.5. SÂLİH SELÂM (?-?)

Birçok kaynağın Suud romanları listesinde zikretmekle birlikte içeriğine ilişkin bilgi vermediği *Fetâtu'l-Busfûr* 1932'de yayımlanmıştır. Söz konusu esere ilişkin bilgiler son derece sınırlı olup hepsinin tek dayanağını Iraklı edebiyat eleştimeni Ali Cevâd Tâhir'in *Mucemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* adlı eseridir. Bu eserin dışında *Fetâtu'l-Busfûra* işaret eden herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Tâhir, Suudlu yazar Sâlih Selâm'ın *Fetâtu'l-Busfûr* adlı bir eser kaleme aldığını kaydederek şöyle der:⁶²

“Fetâtu'l-Busfûr, Sâlih Selâm tarafından h.1350 yılı civarında kaleme alınmış olup Kahire'de yayımlanmıştır. Yazarın ailesi Mekke'de ikamet etmektedir. Bu bilgileri Abdulhamîd Mişhas'tan⁶³ edindim. Söz konusu eserin izine başka bir yerde rastlamadım.”.

⁶² Tâhir, *Mucemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye*, C. II, s. 639.

⁶³ Suudlu yazar ve edebiyatçı Abdulhamîd Mişhas 1916'da Cidde'de doğdu. Birçok kamu kurumunda çalıştı. Bir süre Suudi Arabistan Krallığı Kahire ateşeliği yaptı. 2010'da vefat etti. bkz. Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. III, s. 1050.

1.6. MUHAMMED UMAR TEVFİK (1918-1994)

Yazar, şair, tarihçi ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan Muhammed Umar Tevfik 1919'da Mekke'de dünyaya geldi. 1936 yılında ailesiyle birlikte Medine'ye yerleşerek *Medine Dinî İlimler Okulu*'na kaydoldu. Dönemin tanınan birçok aliminden ders aldı. Mezun olmasının ardından Mekke'de bulunan yetimhaneye öğretmen olarak atandı. Bir süre de *Ummu'l-Kurâ* gazetesinde

Muhammed Umar Tevfik

çalışmasının ardından posta-telefon ve tegrâf idaresinde görev aldı. Daha sonra bir süre hükümet matbaalarında çalıştı. Son olarak devletin Mekke divanına memur olarak tayin oldu. 1958 yılında görevden affını talep ederek görevden ayrılmasının ardından kültürel ve edebî çalışmalara ağırlık verdi. 1962 yılında Suud Ulaştırma Bakanı olarak atandı ve 1976 yılına

kadar bu görevde kaldı. Hac ve Vakıflar Bakanlığı görevini de vekaleten yürüttü.⁶⁴

Dünyanın çeşitli ülkelerine yaptığı seyahatlerle ilgili yazılarıyla öne çıkan Muhammed Umar Tefvîk'in gazete ve dergilerde yayımlanan, tarih, tenkit ve sosyolojik mahiyetli pek çok makalesine ek olarak kaleme aldığı başlıca eserleri şunlardır:⁶⁵

ez-Zevcetu ve's-sadîk (1950)

Macera romanı kategorisinde yer alan bu eserde yazar, çağın getirdiği özgürlük anlayışının tehlikeli ve yanlış yönlerine dikkat çekme sadedinde eşler arasındaki sadakati ele alır. Yazarın roman kategorisindeki tek eseri olan bu eserin ana teması kocasını aldatan bir kadının psikolojisine ayna tutarak intihar etme hikâyesini aktarmaktır.⁶⁶

Tahâ Huseyn ve'ş-Şeyhân (1981)

Mısırlı düşünür, edebiyatçı ve eleştirmen Tâhâ Hüseyin'in (ö. 1973), Hulefâ-yi Râşidîn'den Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer hakkında kaleme aldığı *eş-Şeyhân* (1960) adlı eserinin farklı açılardan tenkit edildiği bir çalışmadır.

⁶⁴ Abdurrahman el-Ensârî, "Muhammed Umar Tefvîk ", *Mevsûâtu Âlâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Muslimîn*, C. IV, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2005. ss. 696-697; Mansûr İbrahim el-Hâzîmî "Muhammed Umar Tefvîk", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, Dâretu'l-Melik Abdulazîz, C. I. Riyad, 2018. s. 171.

⁶⁵ Hâzîmî, *Fennu'l-Kıssâ fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 49-52; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, s. 92.

⁶⁶ Hâzîmî, *Mevsûâtu'l-Edebi'l-Arabîyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, s. 127.

Min zikrayât musâfir (1980-1986)

Farklı ÷lkere olan seyahatlerin anlatıldığı bu çalışmanın ilk cildi 1980'de ikinci cildi ise 1986'da yayımlanmıştır.

Hikâyât (2004)

Muhammed Umar Tevfik'in çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan çalışmalarından derlenmiştir.

er-Resâil (2003)

Yazar Muhammed Umar Tevfik'in edebiyatçı ve yazarlarla yaptığı yazışmalardan oluşmaktadır.

Eyyâm fi'l-mustesfâ (1989)

Yazarın çeşitli hastalıklar nedeniyle hastanede geçirdiği günlerini ve buradaki anılarını aktardığı bir eserdir.

1.7. ABDUSSELÂM HÂŞİM HÂFİZ (1929-1995)

Şair, hikâye yazarı ve yazar Abdusselâm b. Hâşim Hâfız 1929'da Medine'de doğdu. Hayatı hastalık ve zorluklarla geçen Abdusselâm Hâşim Hâfız henüz bir yaşında iken babasının vefat etmesi üzerine amcasının himaye ve gözetiminde büyütülür. İlk eğitimini Mescid-i Nebevî'de alır. İlim ve fikir ehli kültürlü bir aileye mensup olarak ailenin sahip olduğu kütüphaneden

Abdusselâm Hâşim Hâfız

yanı sıra Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey (ö. 1859) tarafından Medine'de kurulan *Ârif Hikmet Kütüphanesi*'nden de ciddi anlamda istifade eder. Burada çeşitli eserleri okuma ve inceleme fırsatı bulur. Hâfız, arkadaşlarının etkisiyle Mısır, Lübnan, Suriye, Tunus ve Fas'tan Medine'ye getirilen modern edebî eserleri takip eder. Küçüklüğünden beri peşini bırakmayan acı ve hastalıklar duygu ve düşüncelerini etkileyerek çalışmalarına yansır. Özellikle mecer edebiyatının en önemli isimlerinden Cibrân Halîl Cibrân'ın (ö. 1931)

romantik üslubu onu derinden etkiler. Duçar olduğu hastalıkların tedavisi için bir gittiği Kahire’de bir müddet ikamet eden Hâfiz burada *modern edebiyat derneği*’nin üyesi olur. Medine’de serbest şiir yazar ilk yazarlardan olan Hâfiz, Mısır’da kaldığı süre içinde modern Arap edebiyatının önemli isimlerinden Muhammed Mendûr (ö. 1965), Ahmed Râmî (ö.1981) ve Tevfîk el-Hakîm (ö. 1987) ile tanışma fırsatı bulur ve burada birçok edebiyat toplantısına katılır.⁶⁷

Hastalıklarla geçen ömrüne rağmen ardından edebiyat, tarih ve dinî konularda nazım ve nesir olarak onlarca eser bırakan Hâfiz’in yayımlanan eserlerinden bazıları şunlardır:⁶⁸

Semrâu’l-Hicâziyye (1955)

Roman kahramanı Semrâ ile lise öğrencisi Adil arasındaki aşk ilişkisini ele alan bu çalışmada mekân olarak Medine’nin yanı sıra Kahire tercih edilmiştir. Bu çalışmayı tenkit eden Hâzimî gerçeklikten uzak melodramatik imgelerle dolu olduğunu belirtir ve Mısırlı yazar ve şair Mustafa Lutfî el-Menfelûtî’nin hikayelerini anımsattığını ifade eder.⁶⁹

⁶⁷ Nâyif b. İbrâhim Kureyrî, “el-Hareketu’n-Nakdiyyetu’s-Suûdiyye li’r-Rivâyeti fi’i-İlâmi’s-Sekâfî”, *Multeka’n-Nakdi’l-Edebî ed-Devretu’l-Hâmise: el-Hareketu’n-Nakdiyyetu’s-Su’ûdiyye Havle’r-Rivâye*, en-Nâdi’l-Edebî bi’r-Riyad, Riyad, 2015. s. 396; Dîb, *Fennu’r-Rivâye*, s. 49.

⁶⁸ Hüseyin b. Muhammed Bâfakîh “Abdusselâm b. Hâşim Hâfiz”, *Kâmûsu’l-Edeb ve’l-Udebâ fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye*, Dâretu’l-Melik Abdulazîz, C. I. Riyad, 2018. ss. 297-298; Kahtânî, *er-Rivâye fi’l-Memleketi’l-Arabiyyeti’s-Suûdiyye*, s. 92; Rahme Mehdî Ali er-Rîmî, *Şiir Abdusselâm Hâşim Hâfiz Dirase ve Tahlîl, Camiatu Ummu’l-Kurâ-Külliyetu’l-Luğati’l-Arabiyye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1993. s. 16-20.

⁶⁹ Hâzimî, *Mevsûtu’l-Edebî’l-Arabiyyi’s-Suûdiyyi’l-Hadis*, ss. 38-39, 253.

Tilmûzetî (1968)

Bir aşk hikayesini ele alan bu eser hem nazım hem de nesir tekniğiyle yazılmıştır. Orta hacimli olup 102 sayfadan oluşmaktadır.

Abîru 'ş-şark (1977).

Avdetu'l-feydân (?).

Edvâ ve nağm (1963).

El-'Azrau's-secîne (1955).

El-Âmâlu'ş-şi'riyye'l-kâmile (1984).

El-arbe'ûn (1992).

El-Fecru'r-râkıs (1964).

Elhânu'l-emel (1954).

El-Îmâm ibn Teymiyye (1963).

El-Medînetu'l-münevvere fî't-târîh (1962).

Envâr zehebiyye (1967).

Er-Râfi'î ve Mey (1964).

Es-Siyâm 'ebre't-târîh (1963).

Fatimâ ve kısâs uhrâ (1963).

Havvâ 'ariye (1963)

Kalbi'l-munâdil (1958).

Kelimât hub ilâ el-medîneti'l-münevvere (1980).

Kulûb kelime (1955).

Kutûb ve âlâm (1982).

Mezbehu'l-eşvâk (1952).

Min Semrâti'l-kutub (1984).

Nehve mucteme' efdal (1963).

Râhibu'l-fikr (1955).

Ramadân ve'n-nâs (1985).

Savârih diddi'z-zulm ve'l-isti'mâr (1957).
Semrâ (1976).
Sevratu'l-cezîra/Âl Suûd ve'l-asru'-z-zehebî (1954).
Sîretu nebiyyi'l-hudâ ve'r-rahme (1982).
Terânîmu's-sabâh (1980).
Uğniyâtu'd-dem ve's-selâm (1970).
Uhrub mine'l-mer'e (1966).
Vahyu'l-hâcira (1958).
Vekûduhe'n-nâs ve'l-hîcâra (1991).
Verâu'l-kudbân (?).

1.8. MUHAMMED SAİD DEFTERDÂR (1904-1972)

Konuya ilişkin kaynaklar Medine'nin ilim ve irfanla bilinen köklü ve varlıklı sakinlerinden olan Balkan kökenli Defterdâr ailesinin atası Ali İstanbûlî Efendi'nin (ö. 1769) XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'dan Medine'ye hicret ettiğini kaydeder. Kimi kaynaklar ise aile kökenini Sahabe-i Kiram'dan Muâz b. Cebel'e (ö. 638) ulaştırır. Medine'ye yerleşen Ali İstanbûlî

Muhammed Saïd Defterdâr

Efendi burada Mescid-i Nebevî'nin temizlik gibi çeşitli hizmetlerinin yanı sıra ilim tahsiline kendini adar. Osmanlı döneminde ilmiye sınıfı mensubiyetiyle meşhur olan Defterdâr aile fertlerine hem Osmanlı hem de Suud döneminde içinde Mescid-i Nebevî'nin İmam-Hatipliği de olan devletin birçok kademesinde farklı görevler tevdi edilir. Bu aileden olan hikâye yazarı, tarihçi ve eğitimci Muhammed Saïd b. Muhammed Saïd b. Yahyâ Defterdâr ise 15 Ocak 1905 tarihinde Medine'de hayata gözlerini açar. Annesi modern Hicaz edebiyatının meşhur simalarından, *el-Medresetu'l-Uskûbiyye* adlı edebî

ekolun kurucusu ve en büyük temsilcisi İbrâhim el-Uskûbî'nin (ö. 1913) kızıdır. Babası ise Mescid-i Nebevî'nin hatiplerindedir. Henüz doğmadan önce babası Muhammed Saîd'in vefatı üzerine kendisine de Muhammed Saîd adı verilir. Ancak bazı kaynaklar adının Muhammed Saîd değil Muhammed olduğunu babasının adının ise Muhammed Saîd olduğunu zikreder. Muhammed Saîd ilk eğitimine sekiz yaşındayken Mescid-i Nebevî'nin dışında yer alan Sünbüliyye adlı küttab'ta başlar ve burada Kur'an-ı Kerimi ezberler. Henüz on yaşında hıfzını tamamlamasının ardından da âdet olduğu üzere Mescid-i Nebevî'de kılınan teravih namazında imamlık yapar.⁷⁰

Şerîf Hüseyin'in (ö. 1931) Hicaz isyanı üzerine Osmanlı yönetiminin bölge halkını koruma adına aldığı tedbirler çerçevesinde Defterdâr ailesiyle birlikte Dımaşk'a yerleşir.⁷¹ Burada *Medresetu's-sanâî*'de (zanaat okulu) bir süre eğitim gördükten sonra Lübnan'a geçip dil ve din alanında eğitim alır. 1929'da da Mısır'a giderek *Ezher Üniversitesi*'ne kaydolar ve Arap dili alanında yaklaşık on yıl sürecek bir eğitime başlar. 1940'ta mezun olarak âlemiyye diploması alır. Böylece müfredatta yer alan tüm dersleri verme salahiyetine haiz olur. Ardından İslâm hukuku fakültesi'ne girerek eğitim bilimleri dalında iki yıl süren uzmanlık eğitimi alır. Buradan mezun olmasının ardından Medine'ye dönerek öğretmenliğe ek olarak milli eğitimin Medine idaresinde görev alır ve bu görevi uzun

⁷⁰ Sa'd b. Saîd er-Rufâî, "Muhammed Saîd Defterdâr", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, Dâretu'l-Melik Abdulazîz, C. I, Riyad, 2018. ss. 542-543; Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 92.

⁷¹ Saîd b. Velîd Tûla. *Seferberlik ve Celâ Ehli'l-Medîneti'l-Münevvere*. 2. bs., Nâdi'l-Medîneti'l-Münevvere'l-Edebî, Medine, 2018. s. 105.

yıllar sürdürür. Daha sonra Suudi Arabistan Krallığı tarafından ülkede kurulan ilk lise seviyesindeki okul olan Medine Taybe Lisesi'nde görevlendirilir. Emekliliğe ayrılıncaya kadar da bu görevde kalır. Defterdâr görevde olduğu süre içinde eğitimin gelişimi için çok ciddi çaba sarfeder, Suudi Arabistan'da modern eğitimin öncülerinden biri olarak Medine'nin içinde ve civarında otuzu aşkın okul açar.⁷²

Hayatı boyunca büyük bir çaba ve azim içinde olan Defterdâr gerek eğitici ve gerekse idareci yönüyle ülkenin ilmî edebî, tarihî ve kültürel alanına ciddi hizmetleri olur. Ailesiyle birlikte gösterişten uzak, sade bir hayat süren Defterdâr 13 Mayıs 1972 tarihinde vefat etmesine kadar yaşamını Bâbu'l-Mecîdî mahallesindeki mutevazı evinde geçirir. Naaşı Medine *Cennetu'l-Bâkî* mezarlığına defnedilir. Çeşitli alanlarda onlarca eseri bulunan Defterdâr'ın bazı çalışmaları müstakil olarak bazıları da gazete ve dergilerde tefrika edilir. Ancak birçok çalışması da hâlâ yazma halinde olup araştırmacıların ilgisini beklemektedir.⁷³

⁷² Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. I, s. 224; Yûsuf el-Mar'aşlî, *Nesru'l-Cevâhir ve'd-Durer fî Ulemâi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2006. s. 1192.

⁷³ Abdullah b. Ahmed el-Allâf el-Ğamidi, *Eimmetu'l-Harameyn*, Dâru't-Tarafeyn, Taif, 2014. ss. 712-717;913-920; https://www.marefa.org/دفتردار_محمد (Erişim Tarihi: 06.10.2023); Mürşid, *Taybe ve Zikrayâtu'l-Ehibbe*, s. 85; yb. *Terâcim Âyâni'l-Medîneti'l-Münevvere*, (thk: Muhammed et-Tûncî), Dâru's-Şurûk, Cidde, 1984. s. 85; Abdurrahmân el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Muhibbîn ve'l-Ashâb fî Marifeti mâ li'l-Medeniyyîn mine'l-Ensâb*, (thk. Muhammed el-Arûsî el-Matvî), el-Mektebetu'l-Atîka, Tunus, 1970. 226-227.

Deftardâr'ın fikir, kültür ve edebiyat alanlarında yayımlanmış bazı eserleri şunlardır:⁷⁴

Îlâ Gırnâta (1955)

İlk Suud romanlarından olup Endülüs'teki Müslüman-Arap medeniyetini anlatan bu eser 1955'te yayımlanmıştır.

Târîhu'l-edebi'l-Arabî (1955)

Yazar, altı ciltten oluşan bu eseri Arap dili eğitimcilerinden Ahmed Hasan Kehîl (ö. 1999) ile beraber telif etmiştir.

el-Mecâdiyyu'd-dai; el-hacca Felhâ (1969).

Kıssâtu'l-efendî (1961).

Zehâiru'l-Medîneti'l-Münevvere fî esmâihâ ve fedâilihâ (1970).

Muhadarât dîniyye (?).

Nusûs muhtara (?).

Âlâmu'l-Medîneti'l-Münevvere (2020).

⁷⁴ Şerîf Enes b. Yakûb el-Kutbî el-Hasenî, *Âlâm min Ardı'n-Nübüvve, Dâru'l-Muctebâ*, Medine, 2016. ss. 496-500; 554-560; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdî*, ss. 188-195; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. II, s. 570; Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 92.

1.9. MAHMÛD İSÂ EL-MEŞHEDÎ (1936-1990)

Suud edebiyatında hikâye yazarı olarak tanınan Mahmûd İsâ el-Meşhedî 1936'da Medine'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Daha sonra Kahire'ye giderek Kahire Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe dalında lisans eğitimini tamamlayarak 1962'de mezun oldu. Ülkeye dönmesinin

Mahmûd İsâ el-Meşhedî

ardından Aramco'nun (Suud Ulusal Petrol ve Doğalgaz Şirketi) farklı departmanlarında çalıştı. 1965 yılında burslu olarak gittiği Amerika Michigan Üniversitesi'nden medya ve halkla ilişkiler alanında eğitim aldı. Eğitimini tamamlamasının ardından Aramco'dan istifa ederek Petromin'de (Suud Petrol ve Maden Şirketi) halkla ilişkiler birimi genel müdürü olarak çalıştı. Ülkesinin kültür ve edebiyat seviyesinin yükseltilmesi adına çaba gösteren Meşhedî, bu çerçevede çeşitli makaleler yanı sıra birçok hikâye ve şiir kaleme aldı. Meşhedî 1990 yılında vefat etti.⁷⁵

⁷⁵ Abâza-Mâlih, *İtmâmu'l-Âlâm*, s. 281.; Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. III, s. 1072.

Yazma halinde birçok çalışması olan Meşhedî'nin başlıca eserleri şunlardır:⁷⁶

İbtisâm (1957)

Sosyal temalı edebî bir çalışma olan bu eser 1957 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.

el-Hub lâ yekfî (1972)

On bir hikayelerden oluşan bu eser 1972 yılında yayımlanır.

⁷⁶ Tâhir, *Mûcemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye*, C. III, s. 1325; Hâzîmî ve Yûsuf, *Mûcemu'l-İbdâi'l-Edebî*, s. 13-23.

1.10. AHMED RIDÂ HÛHÛ (1910-1956)

Cezayir asıllı Ahmed Rıdâ Hûhû 15 Aralık 1910 tarihinde Biskra'ya bağlı Sîdî Ukbe kasabasında doğdu. Müziğin ve ud ustası olan Hûhû kalemi ve düşüncesiyle Cezayir halk devriminin önemli aktörlerinden biridir. Asıl adı Ahmet Hûhû olmakla beraber Hicaz'da bulunduğu yıllarda aynı isimde bir akrabası olduğu için adına Rıdâ

Ahmed Rıdâ Hûhû

ismi ilave edilmiştir. Arapça'nın yanı sıra Fransızca'ya da oldukça hâkim olan Hûhû eğitime mahalle mektebinde Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere dinî ve ahlakî bilgileri öğrenerek başlar. Altı yaşında Fransızca eğitimin yapıldığı ilkokula kaydolur ve 1922 yılında buradan mezun olur. Yaklaşık iki yıl sonra eğitimini sürdürmek üzere başka bir Fransız okuluna kaydolur ve burada dört yıl eğitim gördükten sonra 1928 yılında ortaöğretim düzeyinde mezun olur. Hûhû lise eğitimi için girişimlerde bulunsa da o dönemdeki Fransız sömürge politikası eğitimini tamamlamasını engeller. Bunun

üzerine memleketi Sidi Ukbe'ye dönerek posta ve ulaştırma ofisinde çalışmaya başlar. 1934 yılında da evlenir.⁷⁷

1935'te ise gerek hac vazifesini ifa için ve gerekse Fransız sömürge rejiminden uzak kalmak ve eğitimi tamamlamak amacıyla ebeveynlerinin ve kardeşlerinin olduğu geniş aile fertleriyle birlikte Hicaz'a yerleşir. Burada o dönemin en yüksek eğitim kurumu olan *Medine Dinî İlimler Okulu*'na girer. Kaleme aldığı ilk makalesi 1937'de Kahire'de çıkan *er-Rabitatu'l-Arabiyye* gazetesinde yayımlanır. 1938 yılında en yüksek başarı notuyla mezun olmasının hemen ardından eğitim gördüğü okulda öğretmen olarak görev alır. Ayrıca *Menhel* dergisinde yazı işleri sekreterliğinin yanı sıra Fransız edebiyatından çeviriler yaparak ve makaleler yazarak yayın hayatına atılır. Ancak iki yıl kadar sonra bu görevinden istifa ederek Mekke'de uluslararası tegrat ve telefon idaresinde çalışır ve ülkesine kesin dönüş yapıncaya kadar bu vazifede kalır.⁷⁸

Hûhû her ne kadar Cezayir kökenli olsa da Hicaz'daki yaklaşık on yıllık ikametinin dinî kişiliğinin şekillenmesinde büyük bir rol oynadığı, kültürel, edebî ve fikrî yönünün gelişiminde ciddi katkıları olduğunu gözününde bulunduran kimi edebiyat tarihçileri onu Suud edebiyatçılarından sayarlar.⁷⁹

⁷⁷ Âişe Memâd, *Ahmed Rıdâ Hûhû Râidu'l-Kıssati'l-Kasıra*, el-Cumhuriyetu'l-Cezâiriyyeti'd-Dimukratiyyeti's-Şabiyye, Vizâretu't-Talîmi'l-Âli ve'l-Bahsi'l-İlmi, Câmîâtü Ebu'l-Bekr Belkâyd, Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Luğât-Kısmu'l-Luğa ve'l-Edebi'l-Arabî, (Yükseklisans Tezi), Tilimsan, 2017. s 27-33.

⁷⁸ Memâd, *Ahmed Rıdâ Hûhû* s 27-33; Ahmed Rıdâ Hûhû, *Nemâzic Beşeriyye*, Vizâretu's-Sekâfe ve'l-Funûn ve't-Turâs, Katar, 2014. Ön söz.

⁷⁹ Tâhir, *Mucemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye*, C. I, ss. 370-371; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 20.

Hûhû, anne ve babasının (Muhammed Rîdâ) vefatının ardından *Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyeti* kurucularından Muhammed el-Beşîr el-İbrâhimî'nin (ö. 1965) teşvikiyle 1946 yılında Cezayir'e döner ve yaklaşık iki yıl kadar Cezayirli âlim ve ıslahatçı Abdulhamîd b. Bâdîs'in (ö. 1940) Kosantîn (Kostantîn) şehrinde inşa ettiği okulun müdürlüğünü yürütür. Ardından Abdulhamîd b. Bâdîs Enstitüsü'nün genel sekreterliğine getirilir ve vefatına kadar bu görevi yürütür. 1948 yılında *Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti*'nin yönetim kurulu üyeliğine seçilir. Ahmed Rıza Hûhû Cezayir'i işgal eden Fransızların bütün olumsuz uygulamaları karşısında dinî ve millî davasını savunmayı ilke edinir. Cezayir'e döndükten sonra aralarında İtalya, Fransa, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın olduğu birçok Avrupa ülkesini ziyaret eder. Öğretmen, müdür ve eğitim müfettişi olarak farklı kademelerde görev alan Hûhû, Umar Mustafa b. Dâli (ö.?) ile kurduğu *Cem'iyetu'l-Mizheri'l-Kosantini* adlı tiyatro ve müzik topluluğu aracılığıyla oyunlarının çoğunu burada sahneler. Söz konusu topluluk sadece Kosantîn şehrinde değil diğer şehirlerde de hatta Fransa'nın Marsilya ve İspanya'nın Leon şehirlerinde de iki oyun sergiler.⁸⁰

Hûhû ünlü Fransız komedi yazarı Molière'in (ö. 1673) "Cimri" piyesini *el-Behîl*, Victor Hugo'nun (ö. 1885) manzum dramı *Ruy Blas*'ı *Anbese/Meliketu Ğrnata* ve Fransız edebiyatının en ünlü klasiklerinden biri olan Xavier de Montépin'in (ö. 1902) kaleme aldığı *Ekmekçi kadın*'ı *Bâiâtu'l-*

⁸⁰ Neciyye Tahârî, *Ahmed Rîdâ Hûhû ve Edebu*, el-Cumhuriyetu'l-Cezâiriyyeti'd-Dimukratiyyeti's-Şabiyye, Vizaretu't-Talîmi'l-Âli ve'l-Bahsi'l-İlmi, Câmîâtu'l-Hâc Lehdar, Kulliyetu'l-Luġâ ve'l-Âdâbi'l-Arabî ve'l-Funûn, Kısmu'l-Luġâ ve'l-Edebi'l-Arabî, (Doktora Tezi), Bâtne, Cezâyir, 2020. ss. 20-29.

verd adıyla Arapça'ya uyarlayarak sahneler. Ayrıca bir dizi tiyatro oyunu ve piyes yazar. Hikâye alanında da çeşitli eserler kaleme alarak adından söz ettirir. Böylece Cezayir edebiyatında kısa öykücülüğün ve tiyatroculuğun öncüsü kabul edilir.⁸¹

Gazetecilik alanında da önemli çalışmaları olan Ahmed Rıdâ Hûhû'nun özellikle makaleleri kimi kesimlerde beğenilmek ile birlikte geniş bir kitlede infiale yol açar. *Cezayir Müslüman Âlimler Cemiyeti*'nin sözcüsü mahiyetinde olan *Besâir* gazetesinin yayın hayatına dönmesinin ardından buradaki ilk makalesini *Havâtır hâir* başlığıyla yayımlar. Ayrıca bağımsızlık ve eleştiri amaçlı 1949 yılında Şu'le haftalık gazetesini çıkarılmasına öncülük eder. *Menâr* gazetesinin yanı sıra Tunus'ta çıkan *Süreyyâ* ve *el-Uşbû'* gazetelerin de de makaleleri yayımlanır. Ahmed Rıza Hûhû kaleme aldığı edebî, ictimai ve siyasi yazılarında okurun dikkatini çekmek ve etkilemek amacıyla usta bir şekilde alaycı bir üslup kullanır. Eserlerinde Fransız yönetimi tarafından tayin edilen din adamlarının Fransız yönetiminin oyuncuğu haline geldiklerini sık sık dile getiren Hûhû bu durumu komik ve mizahi betimleyici karelerle anlatır. Hûhû'nun geniş bir çevrede tanınmasının ve itibarının artmasını sağlayan en önemli kırılma noktası ise "*Mulahazât müsteşrik Muslim alâ bad arâi'l-müsteşrikîn ve kutubihim ani'l-İslâm*" (Müslüman bir doğubilimcinin, Oryantalistlerin bazı görüşlerine ve İslam hakkındaki kitapları üzerine notları) başlıklı makalesidir. Dört bölüm halinde yayımlanan bu yazıda Fransız oryantalist, ressam ve mühtedi Nasreddin Dinî'nin (Alphonse Étienne Dinet-ö. 1929) hac vecibesini yerine getirmek için Hicaz'a

⁸¹ Tahârî, *Ahmed Rıdâ Hûhû ve Edebuh*, s. 36.

yaptığı yolculuk anılarının yanı sıra İslâm'a ilişkin eserler ele alınır.⁸²

29 Mart 1956'da Kosantîne polis müdürünün bir suikaste kurban gitmesi üzerine Ahmed Rıdâ Hûhû'nun da bu eylemde parmağı olduğu iddia edilerek Fransız sömürge güçlerince tutaklanır. Akabinde idam edilerek cesedi Hemimeyn vadisinde bir çukura atılır. Ancak 5 Temmuz 1962' de Cezayir'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından naaşı çıkarılarak Harûb Şehitler Mezarlığı'na defnedilir.⁸³

Ahmed Rıza Hûhû'nun kültür ve edebiyat alanlarında yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır:⁸⁴

Gâdetu Ummi'l-Kurâ (1947)

Hûhû'nun Hicaz'da bulunduğu esnada yazdığı bu eser 1947 yılında yayımlanır. Yazar yaşadığı çevredeki kadınının toplum tarafından baskıya maruz kalmasına yönelik izlenim ve düşüncelerini kaleme aldığı bu öykü ile dile getirmeye ve karakterler üzerinden Arap toplumunun kadın algısını yansıtmaya çalışır. XX. yüzyılın ilk yarısında Arap ülkelerinde yaşayan kadınların benzer koşullardan müzdarip olduğuna işaret eder. Ataerkil bir toplumda yaşayan Suud kadını örneğinden yola çıkarak Arap kadınının toplumdaki konumunu ve maruz kaldığı sosyal

⁸² Tahârî, Ahmed Rıdâ Hûhû ve Edebuh, s. 36; Hâzîmî, *Mevsûâtu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, ss. 10-11, 61.

⁸³ Tahârî, Ahmed Rıdâ Hûhû ve Edebuh, s. 36.

⁸⁴ Abdulmâlik Murtâd, *el-Kıssatu'l-Cezâiriyyetu'l-Muâsıra*, el-Müessesetu'l-Vataniyye li'l-Kitâb, Cezayir, 1990. ss. 7-8; Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 20; Tahârî, Ahmed Rıdâ Hûhû ve Edebuh, s. 36.

baskıya ışık tutar. Eser muhtevası kadar olmasa da kullanılan arı ve akıcı dil açısından da dikkat çekmektedir.⁸⁵

Ahmed Rıdâ Hühû'nun yüksek öğrenimini Suud'ta tamamlanması ve ilk çalışmalarını bu atmosferde yazmasının yanı sıra *Menhel* dergisinde görev yaptığı esnada *Gâdetu Ummi'l-Kurâ* adlı söz konusu eseri kaleme almış olmasını dikkate alan kimi eleştirmenler eseri roman olarak nitelemiş yazarı da Suud edebiyatının öncü romancılarından olduğunu zikretmişlerdir. Ancak eserin türü ve yazarın aidiyeti hususunda farklı görüşlerde olmuştur. Eserin roman değil, öykü olduğunu söyleyenler olduğu gibi yazarın Suud değil Cezayir edebiyatçıları listesinde yer almasının gerektiğini savunanlar da az değildir. Nitekim Samiha Khelifa *Cezayir'in işgal döneminde edebiyat, estetik ve tarih* başlıklı makalesinde Hühû'ya ait olan bu eseri işgal dönemi Cezayir romanı başlığı altında ele alarak, eseri “roman” olarak tanımlamıştır. Ahmed Rıdâ Hühû'nun hayatına ve edebî yönüne doktora tez çalışması yapan Neciyye Tahârî'de Khelifa ile aynı görüşleri paylaşır. Ayrıca Huhu'nun bu eserinin ana teması bakımından ilk Arap romanı olduğunun altını çizer.⁸⁶

⁸⁵ Adnan Arslan, “Ahmet Rıza Hühû'nun “Gadetu Ummi'l-Kurâ” Öyküsünde Arap Kadını Üzerindeki Sosyal Baskı İzleği”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Temmuz 2017), 141-173.

⁸⁶ Ahmed Muhammed Cemâl, *Mâzâ fi'l-Hicâz*, Mektebetu'l-Bâbi'l-Halebî, Kahire, 1944, s. 45; Samiha Khelifa, “Cezayir'in İşgal Döneminde Edebiyat, Estetik ve Tarih”, III. *Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı* IV, İstanbul, 2014. ss. 99-

Hûhû'nun roman alanında tek eseri olan *Gâdetu Umî'l-Kurâ'* da anlatım tekniği bakımından hâkim bakış açısı kullanılır. Yazar, ithaf sayfasında şöyle der:

"Bu eseri, sevgiden, bilgiden, hürriyetten yoksul yaşayan kadına...Bu varlık âleminde hak ettiği değeri görmeyen bedbah kadına... Cezayir kadınına bir teselli olarak sunuyorum.

Ayrıca Fransız yazar André Gide'in (ö. 1951) şu sözüne yer verir:

"Savunmaya ya da tartışmaya çalışmadım. Sadece portreyi usta bir şekilde çizmek ve anlatılmak isteneni en iyi şekilde aktarmak için elimden geleni yaptım."

Mea himâr Hekîm (1953)

Besâir gazetesinde tefrika edilen siyasî ve ictimai temalı, hicivsel üsluplu kısa öykülerden oluşan bu eserde Mısırlı oyun yazarı ve romancı Tefvîk el-Hakîm'in izlerini görmek mümkündür. Eser 1953 yılında yayımlanır.

Sahibetu'l-vahy (1954)

1954'te Kosantin'de yayımlanan bu eser halkın günlük hayatta karşılaştığı çeşitli sorunları ele alan sekiz hikâyeden oluşur. Eser önemli bir zaman dilimine değindiğinden Cezayir tarihi açıdan pek değerli görülür. Ayrıca Cezayir edebiyatında

104; Tahârî, *Ahmed Rîdâ Hûhû ve Edebuh*, s. 36; Ahmed Rîdâ Hûhû, *Gâdetu Umî'l-Kurâ'*, Vizâreti's-Sekâfe, Cezayir. 2007; Hâzîmî, *Mevsûâtü'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadis*, ss. 10-11, 61.

öykünün doğuşu ve gelişiminin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir.

Nemâzic beşeriyye (1955)

Toplumdaki bazı şahsiyetlere yönelik hikâye ve hatıralardan oluşan bir eserdir. Eserin ilk baskısı Tunus'ta Kitâbu'l-Ba's yayınevi tarafından gerçekleştirilmiştir.

1.11. HÂMİD DEMENHÛRÎ (1921-1965)

Suud edebiyatında *Modern romanın babası* olarak kabul edilen Hâmîd b. Hüseyin Câbir Demenhûrî⁸⁷ on dört çocuklu bir ailenin bir ferdi olarak 1921’de Mekke’de dünyaya geldi.⁸⁸ Ailesi Mısır’ın kuzeyinde yer alan Demenhûr şehrinde Hicaz’a göç eden meşhur ailelerden biri olan Demenhûrî, ilk eğitimine Mekke’de *Medresetu’l-Mes’a-l-*

Hâmîd Demenhûrî

ibtidâiyye adlı okulda başlar. Bu okulda dört yıl eğitim alarak 1936’da mezun olur. Ardından *el-Mahedu’l-ilmiyyi’s-Suûdî*’ye kaydolarak üç yıl süren orta eğitimini 1939 yılında tamamlar. Ülkesinde aldığı eğitimle iktifa etmeyen Demenhûrî 1940’ta yurt dışına gönderilen kırk öğrenciden biri olarak Mısır’a gider ve tahsilini orada devam ettirir. 1944 yılında *Dâru’l-ulûm Fakültesi*’nden mezun olmasının ardından içinde ukde kalan edebiyat eğitimini gerçekleştirme adına *İskenderiye*

⁸⁷ Şeyh Emîn, *el-Hareketu’l-Edebiyye*, s. 489; Kahtânî, *er-Rivâye fî l-Memleketi’l-Arabîyyeti’s-Suûdiyye*, s. 123.

⁸⁸ İdrîs, *el-Edebu’s-Suûdiyyu’l-Hadîs*, s. 413.

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydolur ve 1946'da buradan üstün başarıyla mezun olur.⁸⁹

Mısır'daki eğitimi yıllarında yoğun bir şekilde klasik ve modern edebî eserleri okumaya önem veren ve edebiyat tartışmalarını yakından takip eden Demenhûrî Mekke'de öğrenmeye başladığı İngilizce'yi Mısır'da geliştirerek bu dilde yazılmış farklı dallardaki eserleri okuyacak seviyeye gelir. O her ne kadar Mısır'da kalarak eğitimine devam etmeyi arzularsa da şartlar onu ülkesine dönmeye zorlar. Mısır dönüşünün akabinde amcasının kızı ile evlenen Demenhûrî'nin bu evlilikten dört kız ve bir oğlu olur. Suudi Arabistan'a döndükten sonra bir süre yurt dışına (Mısır) gönderilecek öğrencilerin eğitim gördüğü Mekke'deki hazırlık okulunda ardından da Taif'te açılan lise proje okulunda çalışır. Ancak kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılarak Suud Krallığı'nın Mekke bürosunda müfettiş olarak görev alır. Son olarak da İçişleri Bakanlığı'nın yanı sıra Eğitim Bakanlığı'nın birçok kademesinde farklı görevler üstlenir.⁹⁰

Ülkesini temsilen yurt dışında düzenlenen eğitim ve kültür temalı birçok toplantıya katılan Demenhûrî 1964'te Riyad Üniversitesi yetkililerinin Arap edebiyatı tarihi ve edebî tenkit derslerini yürütme talebini olumlu karşılayarak bu dersleri verir. Ayrıca 60'lı yılların başlarında yabancı dil eğitimi

⁸⁹ Hayruddin ez-Ziriklî, *el-Âlâm*, C. II, bs., 15, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002. s. 161; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, ss. 250-253.

⁹⁰ Hâmid Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, 2. bs, en-Nâdi'l-Edebî, Riyad, 1980. ss. 7-8; Mansûr İbrâhim el-Hâzimî "Hâmid b. Huseyn Demenhûrî" *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, C. I, Riyad, Tabâ Hassâ bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Îlâm, 2013, s. 548-549; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, s. 123; Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdi*, ss. 250-253.

için birkaç ay Londra'da kalarak İngilizce'sini daha da geliştirir. Çeşitli vesilelerle Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahatlerde birçok şehri ziyaret eder. Bu sayede hem Batı dünyasını hem de modern edebiyatı daha yakından tanıma imkânı bulur.⁹¹

Suudi Arabistan eğitim-öğretim hayatında ciddi bir iz bırakan Demenhûrî 11 Aralık 1965 tarihinde Riyad'da geçirdiği ani bir kalp krizi sonucu henüz genç sayılacak bir yaşta vefât eder.⁹² Naaşı Mekke'ye getirilerek *Cennetu'l-Muallâ* kabristanı'na defnedilir. Dördü kız olmak üzere beş çocuk babası olan Demenhûrî kısa süren hayatında ciddi başarılarla imza atmış özellikle şair ve romancı kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Suud edebiyatına getirdiği yeni solukla kendinden sonra gelen edebiyatçıları etkilemiştir. Suud edebiyatının modern anlamda ilk romanı olan *Semenu't-tadhiye* adlı eseriyle tanınan Demenhûrî'nin *Menhel*, *el-Yemâme*, *el-Bilâdu's-Suûdiyye* gibi gazete ve dergilerde yayımlanan çalışmalarına bakarak şiir ve roman hususundaki yetkinliğini görmek mümkündür.⁹³ Muhammed Sâlih eş-Şantî Demenhûrî'nin sadece Suud romancılığının önemli simalarından biri olmadığını onun aynı zamanda Suud edebiyatının en önemli dönüm noktalarından biri de olduğunu vurgular.⁹⁴

⁹¹ Mûdî bint Abdilleh el-Halef, *Hâmid Demenhûrî Edîben ve Rivâiyen*, Câmîâtü'l-Melik Suûd, Riyad, 2013. ss. 23-30.

⁹² Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdî*, s. 253.

⁹³ Bâselâme, *Min Ruvvâdi'l Edebi's-Suûdî*, ss. 250-253; Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, s. 7.

⁹⁴ Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, ss. 7-8; Şantî, *Fennu'r-Rivâye*, s. 68; Şeyh Emîn, *el-Hareketü'l-Edebiyye*, s. 475; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, ss. 122-123; Halef, *Hâmid Demenhûrî Edîben ve Rivâiyen*, ss. 23-30; İbrâhim b. Fevzân el-Fevzân, *İklîmu'l-Hicâz ve Avâmil Nahdatihi'l-Hadîse*, y.y., Riyad, 1981. s. 241.

Suud eğitim, kültür ve edebiyat hayatına ciddi bir ivme kazandıran ve birçok şiir kaleme alan Hâmid Demenhûrî'nin kitap halinde yayımlanan eserleri şunlardır:⁹⁵

Semenu't-tadhiye (1959)

Ulusal ve uluslararası alanda en bilinen Suud romanlarından olmasının yanı sıra modern roman unsurlarının çoğunu ihtiva eden ilk Suud romanıdır.⁹⁶ Olay örgüsü ile sanatsal özellikler açısından diğer ürünlere kıyasla modern manada roman türüne en çok uyan örnektir. Suud romanının yönünü içerikten sanata çeviren Demenhûrî bu eserinde roman kahramanı Ahmed'in ağzından Kahire Üniversitesi ile İskenderiyye Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarını, vatanına, ailesine ve nişanlısına olan özlemini dile getirir.⁹⁷ Ayrıca Mekke halkının, ticaret, eğitim ve sosyal hayatına ilişkin günümüzde terk edilmiş veya yaşatılmakta olan birçok gelenek ve göreneği başarıyla yansıtır. Eğitim için yurt dışına öğrenci gönderilmesi ve kızların eğitimi gibi hususlara ışık tutar. İlk baskısında toplam 404 sayfadan oluşan bu eseri yazar, üniversite yıllarında kaleme almış olmasına rağmen ancak 4 Kasım 1958 tarihli *Hirâ* gazetesinin 183. sayısından itibaren tefrika edilir. Ardından 1959 yılında yani yazarın üniversite

⁹⁵ Şeyh Emîn, *el-Hareketu'l-Edebiyye*, s. 476; Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 40, 123; Mansûr İbrâhim el-Hâzimî, *Mevsûâtü'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, s. 20, 184.

⁹⁶ Dîb, *Fennu'r-Rivâye*, s. 50; Hâzimî ve Yûsuf, *Mucemu'l-İbdâi'l-Edebî*, s. 13-23; Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 47.

⁹⁷ İdrîs, *el-Edebu's-Suûdiyyu'l-Hadîs*, s. 413.

mezuniyetinden yaklaşık on beş yıl sonra Riyad'ta bulunan *Dâru'l-fikr* yayınevi tarafından kitap olarak basılır.⁹⁸

Onlarca edebî çalışmaya konu olan *Semenu't-tadhiye* ilk baskısından henüz on yıl geçmeden aralarında İngilizce, Fransızca ve Rusça'nın da olduğu birçok dile çevrilir. Bu bakımdan söz konusu eser birçok yabancı dile çevrilen ilk Suud romanı vasfını da elde eder. İlk baskısının kısa zamanda tükenmesi okurların rağbetini göstermesi bakımından son derece önemli olmakla birlikte ikinci baskısı ancak 1980 yılında Yahyâ Saâtî'nin gayretleriyle ve Mansûr el-Hâzimî'nin uzun bir ön sözüyle Riyad'ta gerçekleşir. Anlatım teknikleri açısından iç monologla dikkat çeken bu eserden yola çıkarak Demenhûrî'nin Muhammed Hüseyin Heykel ve Necîb Mahfûz'dan (ö. 2006) etkilendiği söylemek yanlış olmayacaktır. Yazar, bu eseriyle Suudlu edebiyatçılara esin kaynağı olması bakımından romancılık tarihinin en etkili yazarlarından biri kabul edilir. Romanın pek ilgi görmediği bir zamanda olumsuz algıyı kırarak yazarları cesaretlendirmiş ve olaylara bakış açılarının değişmesine yardımcı olmuştur.⁹⁹

Edebiyat camiasının büyük bir kesimi tarafından daha önce görülmemiş bir ilgi ve heyecanla karşılanan

98 Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs*, C. III, s. 1093; Halef, Hâmid Demenhûrî Edîben ve Rivâiyyen, s. 36; Mansûr İbrâhim el-Hâzimî "Hâmid b. Huseyn Demenhûrî" *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, C. I, Tabâ Hassa bî Vizâreti's-Sekâfe ve'l-Îlâm, Riyad, 2013, s. 548.

99 İdrîs, *el-Edebu's-Suûdiyyu'l-Hadîs*, ss. 413-414; Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, s. 40.

Semenu't-tadhiye'yi farklı açılardan konu alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Aralarında Mansûr el-Hâzîmî'nin de olduğu pek çok edebiyat tarihçisi ve eleştirmen söz konusu eserin modern Mısır edebiyatının ilk romanı kabul edilen Hüseyin Heykel'in *Zeyneb* adlı eserine benzediğini ifade etmiştir. Hâzîmî'nin bu görüşünü destekleyen araştırmacı yazar Yahyâ Saatî de eserin ikinci baskısına yazdığı ön sözde Demenhûrî'nin bu eserinde Heykel'e medyun olduğunu kaydeder. Muhammed Sâlih eş-Şantî ise söz konusu eserin Heykel'in *Zeyneb*'inden çok Arap edebiyatı tarihinin en iyi romanlarından kabul edilen Necîb Mahfûz'ın *Sulâsiyye* (Üçleme-1956-1957) adlı eseriyle olan benzerliğine dikkat çeker ve yazarın büyük ölçüde Mahfûz'dan etkilendiğini belirtir. *Semenu't-tadhiye*'nin ilk baskısına iki sayfalık bir ön söz yazan Suudlu eleştirmen Abdullah Abdulcabbâr ise (ö. 2011) toplum yaşantısını detaylı bir şekilde tasvir eden bu eserin Hicaz'ın sosyo-kültürel dokusuna tanıklık eden ve geleceğe ışık tutan tarihi bir vesika niteliğinde olduğunu kaydeder.¹⁰⁰

Eserin özeti şöyledir: Mekke'de yaşayan Ahmet küçüklüğünden beri amcasının kızı Fatıma'yı sevmektedir. Liseden mezun olduktan sonra Fatıma ile nişanlanan Ahmed tıp eğitiminin ardından evlenmeyi düşünür. Ahmed Tıp Fakültesi'ndeki eğitimi esnasında bir gün ünlü avukat Lutfî Bey'in oğlu olan okul arkadaşı Mustafa'yı ziyaretinde Fâize'yi görür. Mustafa'nın kız

¹⁰⁰ Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 135; Hâzîmî, *Fennu'l-Kıssa fî'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, s. 66-67; Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, s. 9; Şantî, *Fennu'r-Rivâye*, s. 68.

kardeşi olan Fâize henüz on altı yaşındadır ve Ahmed'in nişanlısı Fatıma'ya kıyasla daha güzel, daha eğitilmiş ve kültürel birikime sahiptir. Fâize ile tanışan Ahmed ona âşık olur. Böylece Ahmed, Kahire'de kaldığı yedi yıl boyunca Fâize ile Fatıma arasında bir tercih yapma mücadelesi verir. Eğitimini tamamlayan Ahmed, amcasının vefatı üzerine Mekke'ye giderek Fatıma'yı teselli etme ve üzüntüsünü hafifletme mesuliyeti duyar. Bunun üzerine Mısırlı Fâize'nin aşkından vazgeçmek zorunda kalır ve ülkesine dönerek Fatıma'yla evlenir.¹⁰¹

Ve merrati'l-eyyâm (1963)

Hâmid Demenhûrî'nin tam anlamıyla hayatını yansıtan bu eser ardından hamile eşini bırakarak vefat eden bir adamı konu alır. Eser birçok yönden *Semenu't-tadhiye*'ye benzemekle birlikte onun kadar rağbet görmez. Yazar üç sayfalık ön sözde eseri yazmaya 1961'in sonbaharında başladığını ve 1962 yılında tamamladığını belirtir. Ayrıca ilk eseri *Semenu't-tadhiye*'de ülkede gerçekleşen sosyo-ekonomik değişimleri ele aldığını bu eserinde ise aynı konuya farklı bir perspektiften yaklaştığını belirtir.¹⁰²

Semenu't-tadhiye'nin Suud romanının geleceğine ilişkin kaybolmak üzere olan umutları yeşerttiğini söyleyen Mansûr el-Hâzimî *Ve merrati'l-eyyâm*'ın yazarın ilk eserine sanat teknikleri bakımından herhangi bir katkısının olmadığı gibi edebî ruhtan yoksun olduğunu

¹⁰¹ Demenhûrî, *Semenu't-Tadhiye*, ss. 7-8;

¹⁰² Hâmid Demenhûrî, *Ve Merrati'l- Eyyâm*, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1963. ss. 5-6.

ve bir hayal kırıklığına yol açtığını dile getirir.¹⁰³ Bu hususta Hâzimî ile aynı görüşleri paylaşan Kahtânî ise teknik bakımdan cılız olan bu eserin yazarın ilk eseri olması halinde eksikliğin gözardı edilerek kabul edilme ihtimalinin yüksek olduğunu malesef yazarın seviyeyi yüksетеceğine ters bir yol izleyerek yüksekten aşağıya doğru bir yol takip ettiğini belirtir. Demenhûrî'nin *Ve merrati'l-eyyâm*'dan sonra üçüncü bir roman yazarak zedelenen ümitleri tekrar yeşertmesini beklediklerini ancak ömrünün buna yetmediğini de ekler. Ayrıca yazarın her iki romanının da hayatından bir kesiti yansıttığını kaydeder. Son olarak da *Semenu't-tadhiye*'de yazarın gençlik ve öğrencilik yılları *Ve merrati'l-eyyâm*'da ise mezuniyetinden sonraki yani çalışma hayatının ele aldığı ifade eder.¹⁰⁴

Bekrî Şeyh Emîn Demenhûrî'nin her iki eserinin de hem okur kitlesi hem de ilgili resmî mercilerden büyük bir hüsnü kabul gördüğünü ve eleştirmenlerce teşvik edildiğini belirterek yayımlanan her iki eserinin de sanatsal yönden gayet muntazam olduğunu kaydeder. Ayrıca Demenhûrî'nin zengin bir kültürel birikime sahip olduğunu söyleyerek ondan sitayişle bahseder. Vefatından sonra dengi bir yazarın ortaya çıkmadığını ve onun tam anlamıyla bir roman adamı olduğunun altını çizer.¹⁰⁵

¹⁰³ Hâzimî, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, s. 56.

¹⁰⁴ Kahtânî, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 40, 123,306.

¹⁰⁵ Şeyh Emîn, *el-Hareketu'l-Edebiyye*, s. 489.

İlk baskısı 328 sayfadan oluşan *Ve merrati'l-eyyâm* 1963 Nisan ayında Beyrut'ta *Dâru'l-ilm li'l-melâyîn* tarafından neşredilir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Şeyh Emîn, el-Hareketu'l-Edebiyye, s. 486; Kahtânî, *er-Rivâye ft'l- Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, s. 47, 123.

SONUÇ

Suud romancılık serüveni 1930 yılında başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Doğu dönemi kabul edilen süreç Abdulkuddûs el-Ensârî'nin *Tev'emân* adlı eseriyle başlamış ve Hâmid Demenhûrî'nin bir dönüm noktası kabul edilen *Semenu't-tadhiye* adlı eserine kadar sürmüştür. Demenhurî'nin 1959'da yayımlanan bu eseriyle birlikte Suud romancılığı yeni bir aşamaya geçerek gelişim dönemi başlamıştır. Romancılığın doğuş dönemi yaklaşık otuz yıllık bir zaman dilimini kapsadığı görülmektedir. Bu süreçte roman kaleme alan yazarların kim olduklarına ve hangi eserleri yayınladıklarına ilişkin edebiyatçılar arasında söz birliği yoktur. Bu hususta farklı görüşler bulunmaktadır. Bu dönemde iki yazar tarafından toplamda iki eser yayımlandığını söyleyenler olduğu gibi on yazar tarafından on dört roman kaleme alındığını dile getirenler de vardır. Bu görüşlerden dört yazar tarafından toplamda dört eser yayımlanmış olduğu yönündeki görüşün en güçlü ihtimal olduğu değerlendirilmekle birlikte on yazarın her birinin bir eser yazmış olduğu görüşünün de yaygın kanı olduğu görülmektedir. Yazarların genelde eğitim camiasından gazeteci ve tarihçi vasıflarının olduğu bu dönemde edebî kaygıdan ziyade toplumu aydınlatmanın ön plana çıktığı, vaaz ve irşat üslûbunun baskın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca halk tabakasında bu tür eserlere karşı henüz kayda değer bir ilginin olmadığı, bilinçli ve düzenli bir okur kitlesinin oluşmadığı sonucuna da ulaşılmaktadır. Bu dönemde Doğu-Batı medeniyetleri karşılaştırılmış, farklı kültür ve medeniyetlerden yararlanılabileceğine işaret edilmiştir.

Gelenek, görenek örf ve âdetlerin sorgulanması gerektiği vurgulanmıştır. Arkadaş seçiminin önemine dikkat çekilmiş, haksızlığın kötü sonuçlarına değinilmiş, eşler arasındaki sadakat ele alınmıştır. Ayrıca Arap toplumundaki kadının mevcut sosyal durumu yansıtılmıştır. Kadının bir birey olarak maruz kaldığı sosyolojik, psikolojik ve kültürel baskılar anlatılarak topluma ayna tutulmuştur. Kişilerin ve toplumun aksayan yönleri eleştirel bir bakış açısıyla ele alınarak toplumsal gelişim ve ilerleme için yapılması gerekenler edebî bir dille anlatılmıştır. İçeriğin biçime tercih edildiği anlaşılan bu dönemde roman türündeki estetik anlayışın geri plana atıldığı görülmektedir. Bu dönemdeki eserler roman sanatları bakımından incelendiğinde her ne kadar belirlenmiş kriterlere haiz olma açısından cılız kaldıkları görülse de ilk nüveler oldukları gözönünde bulundurularak roman kategorisinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte kullanılan Arapça dilin gayet fasih, akıcı ve dilbilgisi kurallarına uygun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abâza, Nizâr-Muhammed Riyâd el-Mâlih, *İtmâmu'l-Âlâm Zeyl li Kitâbi'l-Âlâm li Hayriddin ez-Ziriklî*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1999.
- Abdulgafûr, Muhammed Saîd-Abdullah Umar Belheyr, *Vahyu's-Sahrâ*, Matbaâtu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1936.
- Abdulgafûr, Murtâd, *el-Kıssatu'l-Cezâiriyyetu'l-Muâsıra*, el-Müessesetu'l-Vataniyye li'l-Kitâb, Cezayir, 1990.
- Arslan, Adnan, "Ahmet Rıza Hühû'nun "Gadetu Ummi'l-Kurâ" Öyküsünde Arap Kadını Üzerindeki Sosyal Baskı İzleği". *Gümüshane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Temmuz 2017), 141-173.
- Attâr, Ahmed Abdulgafûr, "el-Beyân fî'l-Edeb ve'l-Luga ve'n-Nakd ve'l-Funûn", S. 1, Mekke, Eylül-1949.
- Avvâd, Muhammed Hasen, *Âmâlu'l-Avvâdi'l-Kâmile*. C. I, Dâru'l-Cîl, Mısır, 1981.
- Avvâd, Muhammed Hasen, *Teemmulât fî'l-Edebî ve'l-Hayât*, Matbaâtu'l-Âlemi'l-Arabî, Kahire, 1950.
- Bâfakîh, Hüseyin b. Muhammed, "Abdusselâm b. Hâşim Hâfız", *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fî'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, C. I, Dâretu'l-Melik Abdulazîz, Riyad. 2018.
- Bâselâme, Fârûk Sâlih, *Min Ruvvâdi'l Edebî's-Suûdi*, Dâru'l-Harfi'l-Arabî, Beyrut, 2014.
- Bâselâme, Fârûk Sâlih, *Udebâ mâ bade'r-Ruvvâd fî'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, 2. bs., Dâru'l-Harfi'l-Arabî, Beyrut, 2014.
- Bostancı, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, 2014.
- Cemâl, Ahmed Muhammed, *Mâzâ fî'l-Hicâz*, Mektebetu'l-Bâbî'l-Halebî, Kahire, 1944.

- Cueydî, Saîd Ali Ahmed, *Ahmed es-Sibâ 'î Edîben*, Müessesetu'l-İntişârî'l-Arabî, Beyrut, 2015.
- Demenhûrî, Hâmid, *Semenu't-Tadhiye*, 2. bs, en-Nâdi'l-Edebî, Riyad, 1980.
- Dervîş, Medihe Ahmed, *Târîhu'd-Devleti's-Suûdiyye*, Dâru's-Şurûk, Cidde, 1980.
- Dîb, Seyyid Muhammed, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Beyne'n-Neş'e ve't-Tetavvur*, 2. bs., el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire, 1995.
- Ensârî, Abdulkuddûs, *Âsâru'l-Medîneti'l-Münevvere*, 2. bs., el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine, 1973.
- Ensârî, Abdulkuddûs, *et-Tev'emân*, Matbaâtu't-Terakkî, Dîmaşq, 1930.
- Ensârî, Abdurrahmân "Muhammed Umar Tefkîk ", *Mevsûatu Âlâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Muslimîn*, C. IV, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2005.
- Ensârî, Abdurrahmân, "Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî", *Mevsûatu Âlâmi'l-Ulemâ ve'l-Udebâi'l-Arab ve'l-Muslimîn*, C. II, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2004.
- Ensârî, Abdurrahmân, *Tuhfetu'l-Muhîbbîn ve'l-Ashâb fî Marifeti mâ li'l-Medeniyyîn mine'l-Ensâb*, (thk: Muhammed el-Arûsî el-Matvî), el-Mektebetu'l-Atîka, Tunus, 1970.
- Er, Rahmi, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2012.
- Fevzân, İbrâhim b. Fevzân, *el-Edebu'l-Hicâziyyu'l-Hadîs Beyne't-Taklîd ve't-Tecdîd*, C. I., Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1981.
- Fevzân, İbrâhim b. Fevzân, *İklîmu'l-Hicâz ve Avâmil Nahdatihi'l-Hadîse*, y.y., Riyad, 1981.
- Ğamidî, Abdullah b. Ahmed el-Allâf, *Eimmetu'l-Harameyn*, Dâru't-Tarafeyn, Taif, 2014.
- Hâciîrî, Sehmî Mâcid, *el-Kıssatu'l-Kasîra fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, Riyad, 1987.
- Halef, Mûdî bint Abdilleh, *Hâmid Demenhûrî Edîben ve Rivâiyyen*, Câmîâtu'l-Melik Suûd, Riyad, 2013.
- Hamzâ, Fuâd, *el-Bilâdu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye*, Mektebetu'n-Nasrî'l-Hadîse, Riyad, 1968.
- Hârisî, Muhammed b. Mureysî, "Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî" *Kamûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-*

- Suûdiyye*, C. I, Riyad, Tab‘a Hâssa bi-Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-Îlâm, 2013.
- Hasenî, Şerîf Enes b. Yakûb el-Kutbî, *Âlâm min Ard'n-Nübüvve*, Dâru'l-Muctebâ, Medine, 2016.
- Hayderî, Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sîretu'z-Zâtîyye fi'l-Edebi's-Suûdî*, Dâru'l-Mirâc, er-Rabât, 1998.
- Hâzimî Mansûr İbrâhîm, “Hâmid b. Huseyn Demenhûrî” *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. I, Tabâ Hassâ bi Vizâreti’s-Sekâfe ve’l-Îlâm, Riyad. 2013,
- Hâzimî Mansûr İbrâhîm, “Muhammed Umar Tevfik”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. I., Dâretu'l-Melik Abdulazîz, Riyad, 2018.
- Hâzimî, Hasen Hicâb-Hâlid Ahmed el-Yûsuf, *Mucemu'l-İbdâil-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, Nâdi Bâha'l-Edebî, el-Bâha, 2008.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm *Mucemu'l-Mesâdiri's-Sihâfiyye-Cerîdetu Savtu'l-Hicâz*, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2005.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm, *el-Vehmu ve Mehâviru'r-Ru'yâ*, Dâru'l-Müfredât li'n- Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2000.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm, *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1981.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm, *Mevsûâtü'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, C. V, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2001.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm. “Meâlimu't-Tecdîd fi'l-Edebi's-Suûdî Beyne'l-Harbeyni'l-Âlemiyeteyn”, *Mecelletu'd-Dârâ*, S. 2, 1975.
- Heykel, Muhammed Hüseyin, *Fî Menzili'l-Vahy*, 8. bs., Dâru'l-Maârif, 1986.
- Hıdır, Abdulazîz, *es-Suûdiyye: Sîretu Devletin ve Mucteme*, 2. bs., eş-Şebeketu'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, Beyrut, 2011.
- Hıyârî, Yâsîn Ahmed Yâsîn, *Suverun mine'l-Hayâti'l İctimâiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere*, Matabi' Müessesetu'l-Medîne, Cidde, 1993.
- https://www.marefa.org/دفتر_دار_محمد (Erişim Tarihi: 06.10.2023).
- Hûhû, Ahmed Rıdâ, *Gâdetu Ummi'l-Kurâ*, Vizâreti’s-Sekâfe, Cezayir. 2007.

- Hûhû, Ahmed Rıdâ, *Nemâzic Beşeriyye*, Vizâretu's-Sekâfe ve'l-Funûn ve't-Turâs, Katar, 2014.
- Huseyn, Mustafa İbrahîm, *Udebâ Suûdiyyûn*, Dâru'r-Rifâî, Riyad, 1994.
- İbn Cunejd, Yahyâ Mahmûd, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 2. bs., Mektebetu Melik Fahdi'l-Vataniyye, Riyad, 2010.
- İbn Hamed, Abdulkarîm, *Mucemu'l-Muerrihîne's-Suûdiyyîn*, Riyad, Matbaâtu Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2001.
- İbn Zâfir, Ali, *Bedâiu'l-Bedâih* (thk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- İdrîs, Muhammed Celâ, *el-Edebu's-Suûdiyyu'l-Hadîs*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2006.
- İdrîsî, Rağde Sâlih, *Sûretu'l-Batle fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*, Dâru Câmiati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, Riyad, 2014.
- İsneyniyye, (nşr. Abdulkuds Hoca), 2. bs., Cidde, yy., 1999.
- Kahtânî, Sultân Sa'd, *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ 1930-1989 m.*, 2. bs., Nâdi'l-Kasîmi'l-Edebî, Bureyde, 2009.
- Kaş'emî, Muhammed Abdurrezzâk, "er-Rivâyetu'l-Arabiyye ve Bidâyetuhâ fi'l-Memleke... ve Hiddetu'n-Nakdi't-Tev'emân ve Merhemi't-Tenâsi li'l-Ensârî ve Fikreti's-Sibâ'î Nemûzecen", *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devretu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Suûdiyye Havle'r-Rivâye*, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, Riyad, 2015.
- Khelifa, Samiha, "Cezayir'in İşgal Döneminde Edebiyat, Estetik ve Tarih", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV*, İstanbul, 2014. ss. 99-104.
- Kunbus, Ekrem Cemîl, *Abdulkuddûs b. Kâsım el-Ensârî min Ruvvâdi'l-Edeb ve'l-Fikri'l-Arabiyyi'l-İslâmî*, Dâru'l-Ferâid, Dimaşk, 1996.
- Kureyrî, Nâyif b. İbrâhîm, "el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Suûdiyye li'r-Rivâyeti fi'l-İlâmi's-Sekâfî", *Multeka'n-Nakdi'l-Edebî ed-Devretu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyetu's-Suûdiyye Havle'r-Rivâye*, Riyad, en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyad, 2015.
- Mağribî, Muhammed Ali, *Âlâmu'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, C. II, Cidde, Tihâme, 1984.

- Mağribî, Muhammed Ali, *el-Ba's*, Matbaâtu Mısır Şerike Musâhime Mısırye, Kahire, 1948.
- Mağribî, Muhammed Ali, *Melâmihu'l-Hayâti'l-İctimâiyye fi'l-Hicâz fi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, Cidde, el-Matbaâtu'l-Arabiyye, 1982.
- Mar'aşlı, Yûsuf, *Nesru'l-Cevâhir ve'd-Durer fî Ulemâi'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2006.
- Memâd, Âişe, *Ahmed Rıdâ Hühû Râidu'l-Kıssati'l-Kasıra*, el-Cumhuriyetu'l-Cezâiriyeti'd-Dimukratiyeti's-Şabiyye, Vizâretu't-Talîmi'l-Âli ve'l-Bahsi'l-İlmi, Câmîâtu Ebu'l-Bekr Belkâyd, Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Luğât-Kısmu'l-Luğa ve'l-Edebi'l-Arabi, (Yükseklisans Tezi), Tilimsan, 2017.
- Muhârib, Sa'd b. Muhârib, *er-Rivâyetu'l-Cemâhiriyye*, Cedâvil, Beyrut, 2011.
- Mürşid, Ahmed Emîn Salih, *Taybe ve Zikrayâtu'l-Ehibbe*, y.y., 1993.
- Ne'mî, Hasen, *er-Rivâyetu's-Suûdiyye Vakiuhâ ve Tehavvulâtuhâ*, Vizâretu's-Sekâfe ve'l-İlâm, Riyad, 2009.
- Ne'mî, Hasen, *Racu'l-Basar; Kırâât fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*, en-Nâdi'l-Edebiyyu's-Sekâfi, Cidde, 2004.
- Orhan, Davut , *Suudi Arabistan Romanı*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2020.
- Orhan, Davut, “Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog”, *dergİabant* (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), 8/2 (2020).
- Reşid, Abdullah b. Selîm, “Muhammed Ali Mağribî”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. III, Riyad, Tabâ Hâssa bi Vizâreti's-Sekâfe ve'l-İlâm, 2013.
- Rîmî, Rahme Mehdî Ali, *Şiir Abdusselâm Hâşim Hâfız Dirâse ve Tahlîl*, Camiatu Ummu'l-Kurâ-Külliyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1993.
- Rufâî, Sâ'd b. Saîd “Muhammed Saîd Defterdâr”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. I., Dâretu'l-Melik Abdulazîz, Riyad. 2018.
- Sâsî, Abdusselâm Tâhir, *Fî Zill's-Sarahâ*, Dâru Mısır li't-Tıbaâ, Kahire, 1952.
- Seydû, Emîn Süleymân-Muhammed b. Abdurrezzâk el-Kaş'emî, *Mevsûâtu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, C. IX, Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzi, Riyad, 2001.

- Seyyid Yûsuf, Âmâl Yûsuf, *Fi'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdî*. Mektebetu'l-Mutenebbî, ed-Dammam, 2012.
- Sibâî, Ahmed, *Eyyâmî*, Mekke, Matâbî' Kureyş, h. 1390.
- Subeyyil Abdulazîz b. Muhammed “Muhammed Nûr el-Cevherî”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. I., Dâretu'l-Melik Abdulazîz, Riyad. 2018.
- Subeyyil Abdulazîz b. Muhammed, “el-İntikâmu't-Tab'î”, *Kâmûsu'l-Edeb ve'l-Udebâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. I., Dâretu'l-Melik Abdulazîz, Riyad. 2018.
- Şâmih, Abdurrahmân, *en-Nesru'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye 1900-1945*, 3. bs., Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1983.
- Şantî, Muhammed Sâlih, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Muâsır*, 2. bs., Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî, Hâil, 2003.
- Şantî, Muhammed Sâlih, *Fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*. Dâru'l-Endelus li'n-Neşr ve't-Tevzî, Hâil, 2013.
- Şelebî, Ahmed, *Târîhu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Keşşâf, Beyrut, 1954.
- Şerîf, Fahd b. Muhammed b. Hamid, *el-Hareketu'n-Nakdiyye fi's-Sahâfeti's-Suûdiyye min 1343 h. ilâ 1383*, Camiâtu Ummi'l-Kurâ Külliyyetu'l-Luğatî'l-Arabiyye, (Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2002.
- Şeyh Emîn, Bekrî, *el-Hareketu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 5. bs., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1986.
- Tahârî, Neciyye, *Ahmed Ridâ Hûhû ve Edebuh*, el-Cumhuriyetu'l-Cezâiriyyeti'd-Dimukratiyyeti's-Şabiyye, Vizaretu't-Talimi'l-Ali ve'l-Bahsi'l-İlmi, Câmiâtu'l-Hâc Lehdar, Külliyyetu'l-Luğâ ve'l-Âdâbi'l-Arabî ve'l-Funûn, Kısmu'l-Luğâ ve'l-Edebi'l-Arabi, (Doktora Tezi), Bâtne, Cezâyir. 2020.
- Tâhir, Ali Cevâd, *Mucemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, C. II-III, 2. bs., Dâru'l-Yemâme, Riyad, 1997.
- Terâcim Âyânî'l-Medîneti'l-Münevver*, (thk: Muhammed et-Tûncî), Dâru's-Şurûk, Cidde, 1984.
- Tûla, Said b. Velîd, *Seferberlik ve Celâ Ehli'l-Medîneti'l-Münevver*. 2. bs., Nâdi'l-Medîneti'l-Münevver'l-Edebî, Medine, 2018.

- Yalar, Mehmet, *Modern Arap Şiiri: Kavram-Kaynak-Yapı*, Bursa, Arasta Yayınları, 2003.
- Yâsîn Sûresi, 36/51.
- Yesû'î, Robert b. Campbell, *Âlam Edebi'l-Arabiyyi'l-Muasır Siyer ve Siyer Zâtiyye*, eş-Şeriketu'l-Muttehide li't-Tevzî, Beyrut, 1996.
- Zirikî, Hayruddîn, *el-Âlâm*, C. II, bs., 15, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

DİZİN

A

- Abdulaziz b. Suud, 3, 18, 31
Abdulaziz el-Beşrî, 44
Abdulaziz Muhammed es-Subeyyil, 36
Abdulhamîd Mişhas, 55
Abdulkadir el-Mâzîni, 44
Abdulkerîm Niyâzî, 20
Abdulkuddûs el-Ensârî, 3, 10, 11, 15, 29, 89, 92
Abdullah Abdulcabbâr, 84
Abdullah Nâsır ed-Dâvûd, 5
Abdullah Umar Belheyr, 22, 43, 91
Abdurrahmân el-Vehhâbî, 5
Adnan Muhammed Fâyiz el-Hârisî, 48
Ahmed Abdulgafûr Attâr, 45, 46, 91
Ahmed Hasan Kehîl, 68
Ahmed Râmî, 62
Ahmed Rıdâ Hühû, 11, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 95, 96
Âlemu'l-İslâmî, 19, 22
Alî b. Zâfir el-Ezdî, 32
Ali Cevâd Tâhir, 12, 13, 38, 55, 96
Ali İstanbûlî Efendi, 65
Alî Mahmûd Tâhâ, 17
Alphonse Étienne Dinét, 74
André Gide, 77

- Ankara, III, 26, 36, 92
Aramco, 69
Ârif Hikmet Kütüphanesi, 61
Âsâru'l-Medîneti'l-Münevvere, 29, 92

B

- Bekrî Şeyh Emîn, 4, 35, 87, 96
Beyrut, 2, 9, 10, 17, 21, 22, 29, 30, 31, 33, 35, 41, 42, 44, 58, 67, 80, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97
Bombay, 51

C

- Cemil Sıdkî ez-Zehâvî, 17
Cennetu'l-Muallâ, 21, 43, 81
Cennetu'l-Bâkî, 67
Cezayir, 11, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 91, 94
Cezayirli Müslüman Âlimler Cemiyeti, 73
Cibrân Halîl Cibrân, 44, 61
Cidde, 3, 13, 16, 18, 20, 22, 30, 36, 37, 38, 49, 50, 51, 55, 67, 92, 93, 94, 95, 96

D

- Dâru'l-Asfihânî, 30, 32

Dâru'l-fikr, 83
Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 30, 31,
32, 87
Dâru'l-menhel, 28
Davut Orhan, 2, 5, 24, 95
Defardâr, 65, 66, 68
Demenhûrî, 3, 79, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 93
Dimaşk, 10, 17, 29, 66, 92, 94
Dir'îye, 1

E

Ebû Nebîh, 15
Ebû Zâmil, 44, 46
Ecyâd, 40
Efkâru'l-Ürdüniyye, 22
Ehrâm, 22
el-Belâğ, 16
el-Hilâl, 16
el-Muktatâf, 16
Endonezya, 19
Eyyâmî, 46, 47, 96

F

Fârûk Sâlih Bâselâme, 4, 9, 21,
91
Faysal b. Abdulaziz, 18, 21
Ferîd Vecdî, 17
Fetâtu'l-Busfûr, 55
Fikrâ, 10, 13, 44, 45, 50
Fikretu'l-yevm, 43
Fransa, 73
Fransızca, 22, 29, 71, 83

G

Gâdetu Ummi'l-Kurâ, 75, 76, 77,
93

H

Hâfiz İbrâhîm, 17
Halûd Sefer el-Harisî, 46
Hamdî es-Sekkût, 5
Hâmid Demenhûrî, 3, 80, 81, 82,
83, 85, 86, 89, 92
Harem-î Şerif Kütüphanesi, 37
Hasen en-Nemî, 5, 9, 95
Hasen Hicâb el-Hâzimî, 4, 11, 93
Hasen Şerbetfî Ödülü, 45
Havâtır hâir, 74
Hicaz, 1, 2, 3, 18, 21, 25, 29, 32,
41, 43, 45, 47, 50, 65, 66, 71,
72, 74, 75, 79, 84
Hicaz Haşimî Krallığı, 1
Hindistan, 51
Hirâ, 83
Hufûf, 35
Hz. Ebubekir, 58
Hz. Ömer, 58

i

İbrâhîm b. Fevzân el-Fevzân, 2,
4, 82, 92
İbrâhîm el-Fevzân, 2

I

İliyya Ebû Mâdî, 17

i

İngilizce, 16, 22, 30, 35, 80, 81,
83
İspanya, 73
İstanbul, 2, 65, 95

K

Kafiletu'z-Zeyt, 22
Kahire, 2, 9, 26, 31, 35, 39, 45,
47, 52, 55, 62, 69, 70, 72, 76,
82, 85, 91, 92, 95
Kitâbu'l-Ba's, 78
Kral Faysal, 20, 21
Kuveyt, 31

L

Leon, 73
Lübnan, XII, 21, 31, 61, 66

M

Mahmûd Sâmi el-Bârûdî, 16
Makâmetu'l-aruseyn, 52
Malayca, 29
Mansûr el-Hâzimî, 10, 13, 39,
44, 83, 84, 86
Mansûr İbrâhim el-Hâzimî, 2, 4,
11, 14, 44, 45, 80, 82, 83, 93
Marifetu'l-Misriyye, 22
Marsilya, 73
Matbaatu'l-vefâ, 31
Matbaâtu'l-vefâ, 29
Matbaâtu't-terakkî, 25

Matbaatu'ş-şark, 29
Medine Dinî İlimler Okulu, 16,
17, 57, 72
Medresetu'd-dîvân, 26
Medresetu'l-Hâşimiyye, 41
Medresetu'l-Uskûbiyye, 65
Medresetu'r-râkiyye, 41
Medresetu's-sanâî, 66
Mekke, 1, 3, 12, 18, 20, 21, 28,
30, 31, 32, 35, 37, 39, 41, 43,
45, 46, 47, 48, 49, 52, 55, 57,
62, 72, 79, 80, 81, 82, 85, 91,
95, 96
Mektebetu'l-ilmîyye, 29
Menhel, 11, 17, 19, 20, 21, 32,
33, 45, 46, 72, 76, 81
Meşhedî, 11, 69, 70
Mısır, XII, 2, 12, 19, 20, 21, 22,
42, 45, 52, 61, 66, 79, 80, 84,
91, 95
Molière, 73
Muâz b. Cebel, 65
Muhammed Abdulmünim
Hafâcî, 21
Muhammed Abdurrahmân eş-
Şâmi, 2, 26, 38, 96
Muhammed Abdurrahmân
Şâmi, 4
Muhammed Hasan Avvâd, 25
Muhammed Hasen Avvâd, 5, 12,
26, 28, 38, 91
Muhammed Hüseyin Heykel, 29,
43, 83, 93
Muhammed Nûr el-Cevherî, 10,
13, 36, 38, 96

Muhammed Sâlih eş-Şantî, 4, 14,
22, 81, 84, 96
Muhammed Umar Tefvik, 11,
14, 57, 58, 59, 92
Mukattam, 22
Muktataf, 19, 22
Murşidu'l-Arabî, 19, 22
Mustafa Lutfî el-Menfelûtî, 62
Mustafâ Lutfî el-Menfelûtî, 17

N

Napolyon Bonapart, 2
Nasreddin Dinî, 74
Neciyye Tahârî, 73, 74, 76, 96

O

Osmanlı, 1, 35, 65, 66

P

Paris, 23
Petromin, 69

R

Risâle, 22
Riyad, 2, 9, 10, 11, 12, 14, 16,
22, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 46,
50, 52, 58, 62, 66, 80, 81, 82,
83, 91, 92, 93, 94, 95, 96
Roma, 31

S

Sa'd b. Ubâde, 15
Saîd Ali Ahmed el-Cueydî, 44, 46,
92
Savtu'l-Hicaz, 43
Savtu'l-Hicâz, 11, 12, 22, 28, 29,
38, 42, 44, 49, 93
Sehmî Mâcid el-Hâcirî, 2, 4, 92
Semenu't-tadhiye, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 89
Semr Rûhî el-Faysal, 4
Seyyid Muhammed Dîb, 4, 9, 92
Sidi Ukbe, 72
Siyâsetu'l-usbu'iyye, 19, 22
Sultân Sa'd el-Kahtânî, 10, 39,
94
Sultân Sa'd el-Kahtânî, 4, 10, 27
Suriye, 21, 31, 61

Ş

Şarku'l-ednâ, 19, 22
Şerîf Hüseyin, 1, 66
Şeyh Muhammed et-Tayyib el-
Ensârî, 15
Şeyh Muhammed Surûr es-
Sabbân, 49

T

Tâhâ Hüseyin, 17, 44, 58
Tâif, 33, 35, 43
Tev'eman, 3, 89
Tev'emân, 9, 10, 12, 13, 15, 23,
24, 25, 27, 28, 36, 37, 92, 94

Tevfik el-Hakîm, 62, 77
Tevfik el-Hâkim, 51
Tunus, 61, 67, 74, 78, 92

U

Ubeyd Medenî, 16
Umar et-Tayyib es-Sâsî, 2
Ummu'l-Kurâ, 18, 22, 57, 62, 95

Ü

Ürdün, 21, 31

V

Ve merrati'l-eyyâm, 85, 86, 87
Victor Hugo, 73
Vincenzo Strika, 31

X

Xavier de Montépin, 73

Y

Yahyâ Sââtî, 4
Yemen, 19

SUUDİ ARABİSTAN EDEBİYATINDA ÖNCÜ ROMANLAR VE YAZARLAR

yaz
yayınları

YAZ Yayınları

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar / AFYONKARAHİSAR

Tel : (0 531) 880 92 99

yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-6524-68-2

9 786256 524682